

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

DİPLOM İŞİ – 2018

Dövlətin daxili fiskal siyasəti və onun səmərəliyinin artırılması

TƏLƏBƏ: Əbutalib Fərzəliyev Fərzəli oğlu

ELMİ RƏHBƏR: Şəhla Əlicanova

MALİYYƏ

UNEC SABAH

MÜNDƏRİCAT

Təşəkkür.....	1
Mündəricat.....	2
Giriş.....	3
FƏSİL 1.DÖVLƏTİN FİSKAL SİYASƏTİNİN MAHIYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI	
1.1 Fiskal siyasətin mahiyyəti və nəzəri əsasları	6
1.2 Fiskal siyasətin məqsəd və vəzifələri	12
FƏSİL 2. FİSKAL SİYASƏTİN TƏHLİLİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.	
2.1 Ölkə daxilində həyata keçirilən vergi siyasətinin iqtisadi inkişafa təsiri.....	19
2.2 Dövlətin fiskal siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi	28
FƏSİL 3.DÖVLƏTİN DAXİLİ FİSKAL SİYASƏTİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.	
3.1 Dövlət büdcəsində vergiləmə mexanizmlərinin artırılması.....	33
3.2 Fiskal siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	40
Nəticə və Təkliflər.....	48
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	5
0	

TƏŞƏKKÜR

Mən bu gün diplom işimi yazıb başa vuraraq üzərimdə olan öhdəliyi yerinə yetirdiyim ucun çox sevinliyəm.Ümumiyyətlə keçən bu dörd il ərzində mənə elm öyrədən bütün müəllimlərimə və universitetin heyətinə dərin minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan müstəqil dövlətə çevrildikdən sonra ilk on il ərzində güclü maliyyə potensialına malikdir. Eyni zamanda, Azərbaycan son 20 il ərzində qlobal iqtisadiyyata və maliyyə sistemində əlverişli inteqrasiya olunmuşdur. Belə bir vəziyyətdə, dünyada baş verən maliyyə böhranı qısa müddətdə ölkəmə əks olunur. Beləliklə, 2008-ci ildən etibarən qlobal maliyyə sistemindəki böhran və tədricən iqtisadi azalma Azərbaycanda həyata keçirilən fiskal siyasətin, xüsusilə də maliyyə siyasətinin təbiətində əksini tapır. Bu baxımdan Azərbaycanda dünyanı qucaqlayan qlobal maliyyə böhranı şəraitində, maliyyə siyasətinin mahiyyətini, onu təyin edən faktorların uyğun makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası ilə qarşılaşılıqlı və asılılıq analizi və qiymətləndirilməsi indiki vaxtda maliyyə siyasətinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini müəyyənləndirməsinə imkan verir. Bu da Azərbaycanda büdcə gəlirlərinin formalaşması qanun və meyarlarını təyin olunmasını başqa deyilə, mütərəqqi, proporsional, repressiv vergi sistemi təbii və mümkün qədər vergi obyektlərinin genişləndirilməsi, vergidən ayırmaların azaldılması gizli iqtisadiyyatın rəqlunun azaldirilməsini nəzərdə tutur. Maliyyə siyasətinin ikinci mühüm komponenti büdcə xərcələridir. Ölkənin üzləşdiyi məqsəd və vəzifələr iqtisadi inkişaf üçün şərait yaratmaq üçün optimallaşdırılmalıdır. Vaxtilə iqtisadi ədəbiyyata və təcrübəyə Keyns tərəfindən gətirilən maliyyə siyasəti və onun səmərəli yaradılması və reallaşdırılması qlobal maliyyə böhranı şəraitində fəvqəladə əhəmiyyət qazanmaqdadır. 2008-ci ildə ABŞ-ın BVF ilə başlayan qlobal maliyyə böhranı da Azərbaycana təsirini göstərdi. Azərbaycan dövləti neft strategiyasını həyata

keçirilmə sində əldə edilən gəlirlərdən bir Neft Fondu yaradaraq ölkənin maliyyə davamlılığını və sabitliyi üçün möhkəm bir təməl meydana gətirdi. Azərbaycan devleti, ülkenin finansal potansiyelini etkin bir şekilde kullanarak ve etkili bir düzenleyici politika uygulayarak, etkin bir maliye politikasını Azerbaycan'da etkin hale getirmiştir. Analiz, finansal endekslerin makroekonomik göstergelerinin dinamiklerini, banka fonlarının likiditesinin, cari gelirler ve genel olarak harcamalar için öncelikleri belirlediğini göstermektedir. Bu durum, ülkemizde son yıllarda gözlenen makroekonomik istikrar ve dinamik gelişmenin temeli olarak değerlendirilmelidir. Bütün bunlar, üstatların tez çalışmasını nın amacını tanımlamasına izin verdi.

Diplom işinin məqsədi. 21-ci əsrin əvvəlində dünya ilə bağlı global maliyyə böhranı ,

İqtisadi inkişafın maliyyə qaynaqları rəhbərliyi form, üsul, vasitə və mexanizmləri dəyişən şərtləri və şagird kimi, mövcud iqtisadi ədalətli olaraq ölkəmizdə yaradılan və həyata keçirilən maliyyə siyasətinin xarakterinin təhlil edilərək yenidən qiymətləndirilməsinə obyektiv zərurətə çevirdi. Bu, dünya maliyyə böhranı mühitində ölkəmizdə maliyyə siyasətinin inkişafını nın hazırlanmasını nın elmi-metodoloji və konseptual əsaslarını nın qiymətləndirilməsinə və qiymətləndirilməsinə tələb etdi. Bu məqsədin reallaşdırılması üçün yüksək lisenziya tez işində bu məqsədə uyğun olaraq ölkənin maliyyə potensialı , xüsusilə gəlirlərin formalaşma mənbələri və istiqamətləri, onların vergiyə cəlb edilmə effektivdir təhlil olunmalı mövcud ola biləcək potensial müəyyənləndirilməsi, bu mövzuda dövlətin qurulması mexanizminin təkmilləşdirilməsinin və sfi müəyyənləndirilməsi və sosial-iqtisadi Bütçə fondlarının inkişaf arasında ən uyğun fiskal siyasətin hüquqi və hüquqi mövqeyinin lazımi şəkildə ayrılması nın təmin etmək məqsədi ilə təklif və təkliflərin

hazırlanması . Bu məqsədə nail olmaq üçün magistr dissertasiyasında aşığıdakı məqsədlərinə yetirilməlidir.

- Ölkəmizdəki müasir global maliyyə böhranı kontekstində fiskal siyasət

Teorik və metodoloji və konseptual formalaşma və həyata keçirmə fondları araşdırmaq;

- Maliyyə siyasətinin formalaşmasına nəzəri və metodoloji yanaşmalar

Təkamül və ümumi nümunə və xüsusiyyətlər

Ölkəmizdə büdcə mexanizminin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin araşdırılması ;

- Qlobal maliyyə böhranı kontekstində büdcə siyasətinin həyata keçirilməsi

Orqanların fəaliyyətini təhlil və qiymətləndirir;

- dövlət tərəfindən həyata keçirilən maliyyə siyasəti ilə özünüidarəetmə

Bədənin büdcəsi ilə əlaqələri və asılılığını araşdırmaq;

- Fərqli büdcə səviyyələri arasında gəlirlərin paylanması

təkmilləşdirilməsi prosesini təhlil və qiymətləndirir;

- dövlət büdcəsinin xərclərinin mövcud vəziyyəti

təklifləri təhlil, qiymətləndirmək və təkmilləşdirmək

Təkliflər təklif edilmişdir;

- Maliyyə siyasətinin və büdcə sisteminin normativ norması

inkişaf etdirmək və prioritetləşdirmək

təyin etmək;

- Azərbaycanada maliyyə siyasəti və maliyyə sisteminin effektiv fəaliyyəti

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən hazırlanan inkişaf konsepsiyası

Əsas bəndləri müəyyənləşdirin.

Diplom işinin elmi-metodoloji əsasları. Diplom işinin nəzəri əsaslarını öyrənilən problemlərlə əlaqədar xarici ölkələrin iqtisadçı alimlərinin əsərləri Keyns təlimi Azərbaycan iqtisadçı alimlərinin maliyyə tənzimləmə ilə əlaqədar iqtisadçı alimlərin əsərləri, Maliyyə Nazirliyi və İqtisadi İnkışaf Nazirliyinin diplom işində büdcə sistemi, onun təşkil prinsipləri maliyyə siyasətlərin həyata keçirilməsinin əsas amili kimi tədqiq edilmiş, bu prosesin irəliləməsinə təsdiqləməyə və dövlətin büdcə siyasətinin elmi və praktik məzmununda düzenlenmesindeki əhəmiyyətli rolunu sübut etməyə çalışır;

Ölkədəki Azərbaycanın maddi mallarına əsaslanan maliyyə siyasət, ölkənin makroiqtisadi göstəriciləri ilə qarşılıqlı təsirə girilərəkdir. Əlaqədar və bunların korelyasiyası təyin edilmiş və bu prosesi optimize etmək üçün xüsusi təkliflər və təkliflər irəliləndirilmişdir.

Diplom işində maliyyə siyasətinin əsasını təşkil edən büdcə dövlətin və yerli özünüidarəetmə səviyyəsinin tənzimlənməsi yerli özünüidarəetmə orqanları və maliyyə siyasəti bunu yaxşılaşdırmaq üçün çalışır.

Maliyyə siyasətini yaxşılaşdırmaq üçün diplomatiya büdcəsi Nəticədə gəlir sisteminin mövcud və zəruri sistemdir.

Bu proseslər təhlil edilmiş, qiymətləndirilmiş və tənzim edilmişdir. Təkmilləşdirmə üçün təkliflər irəliləndirilmişdir;

Büdcə sisteminin ikinci mühüm cəhəti, xərclərin,

Ümumi büdcə strukturunda yerləşir,

Ölkəmizin mövcud və potensial maraqları və imkanlarını nəzərə alaraq gələcəkdə bu proseslərin tənzimlənməsi təkliflər verildi;

Qlobal maliyyə böhranı kontekstində maliyyə siyasətinin və zəruri

Borc: Daxili və xarici borc həcmələrinin mövcud və zəruri təhlil etmək

dövlət büdcəsinin kəsinin optimal və effektiv idarə edilməsi prinsiplərini müəyyənləşdirməyə çalışır;

Araşdırmadan əldə edilən tapıntıları, Azərbaycanada yaxın gələcək üçün yekunlaşdıraraq və büdcə sistemi tənzimləməsi inkişaf etdirilmişdir.

Tənzimləmə prosesində istifadə edilə bilər.

FƏSİL 1.DÖVLƏTİN FİSKAL SİYASƏTİNİN MAHIYYƏTİ VƏ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Fiskal siyasətin mahiyyəti və nəzəri əsasları

Əgər maliyyə münasibətləri bazisə uyğun edilərsə fiskal siyasət üst qurum hesab edilir. Amma bir üstqurum forması olmaqla bu bazisə təsir edə bilmək imkanına malikdir. Maliyyə münasibətləri fiskal siyasətində əsas rol oynayır, onun önəmini və istiqamətlərini təyin edir. Fiskal siyasəti həyata keçirərkən digər siyasi iqtisadi təsirlərin kompleks şəkildə öyrənilməsi məqsədəuyğundur. Qiymət, əmək haqqı, kredit siyasəti ən mühüm problemdir. Bu problemlər içində əmək haqqı problemi əsas yer tutur. Əmək haqqı, kredit, qiymət və sığorta bölünmə kateqoriyaları olmaqla qarşılıqlı əlaqədə olsa da, onlar nisbi müstəqilliyə malikdirlər. Məsələn, kredit resurslarında mənbə ssuda fondudur. Ssuda fondunun təşkil edilməsi isə maliyyə münasibətlərilə aparılan bölgü münasibətləri tərəfindən həyata keçirilir. Hər bir ölkədə dövlət öz məqsəd və vəzifələrini yerinə yetirmək, müəyyən uğurlar qazanmaq üçün fiskal siyasətdən istifadə eliyir. Bu məqsədlərə çatmaq fiskal siyasət əsas yer tutur. Fiskal siyasət

həmçinin mənafeələrə təsir vasitəsidir. Fiskal siyasət çoxsahəlidir və aşağıdakı sirlərdən ibarətdir:

1. Maliyyənin sisteminin elmi cəhətdən inkişaf konsepsiyasının tərsəyə gətirilməsi;
2. Maliyyənin həmin dövrdə və perspektivdə istifadə edilməsinin mühüm istiqamətlərinin təyin edilməsi. Belə olduqda fiskal siyasətdən irəli gələn məqsədə çatmaq üçün yollar əsasdır, beynəlxalq amillər və maliyyə imkanlarının mümkün artımı nəzərdə tutulur.
3. Lazım olan məqsədə çatmaq üçün praktiki fəaliyyətinə yetirilməsi.

Bu üç həlqənin bir yerdə istifadəsi fiskal siyasətin mahiyyətidir. Yalnız cari tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətləndirilən və maliyyə münasibətlərinin inkişaf konsepsiyasına uyğun olmayan fiskal siyasət perspektivsizdir. Həmçinin praktiki fəaliyyətlə təmin olunmayan, ancaq əsas konsepsiyalar düzəldilməsi və maliyyədən istifadə istiqamətlərinin göstərilməsinə yönləndirilən fiskal siyasət də real siyasət deyil. Qarşıya qoyulan məqsədlərin tipindən və həll olunması üsullarından asılı olaraq fiskal siyasət iki cür olur

1. Maliyyə sisteminin strategiyası.
2. Maliyyə sisteminin taktikası.

Maliyyə sisteminin strategiyası geniş miqyaslı müəssisələr üçün həllərlə təmin edilən siyasi, iqtisadi və sosial strategiyaların hazırladığı uzunmüddətli maliyyə siyasətidir. Maliyyə siyasətinin formalaşarkən uzun müddətli məqsədlərin (istiqamətlərin) təyin edilməsi və proqramların tərtibis sosial iqtisadi inkişaf etmənin əsas yerlərində maliyyə qaynaqlarının güclənməsi üçün önəmlidir. Maliyyə sisteminin planı cəmiyyətin inkişafının maliyyə mərhələsində yaranan işlərin maliyyə əlaqələrinin təşkil edilməsi qaydalarını dəyişdirilməsi, maliyyə resurslarının yenidən qruplaşdırılması vasitəsilə həll edilməsi rolunu oynayır.

Maliyyə sisteminin strategiyası nı n nisbi sabitliyində maliyyə sisteminin taktikası çevik olmalı dı r. Çünki sosial amillər və iqtisadi mühit həmişə dəyişir. Maliyyə siyasətinin strategiyası və taktikası birbirinə bağlı dı r. Maliyyə siyasəti supergüclər üçün insan fəaliyyətinin xüsusi bir sahəsi kimi təbiiq olunur, cəmiyyətin iqtisadi əsasları arasındada güclü bir əlaqə mövcuddur. Bir tərəfdən, maliyyə siyasəti iqtisadi münasibətlərdə n gəlir.

Cəmiyyət siyasətinin hazırlanmasında və həyata keçirilməsində müstəqil deyil və nəhayət, maliyyə siyasəti iqtisadiyyat tərəfindən müəyyən edilir. Digər tərəfdən, çevik bir təmələsasında ortaya çıxan maliyyə siyasəti bəzi müstəqilliklərə malikdir. Öz qanunlarına və inkişafına görə intiqam almış dı r. Buna görə də, maliyyə vəziyyəti və iqtisadiyyata qarşı çıxmaq qabiliyyəti var. Bu təsir fərqli ola bilər: bəzi hallarda, siyasi tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə iqtisadiyyatın inkişafı üçün şərait yaradı lı r və bəzən gecikir.

1. Biznes və təşkilatların maliyyə mexanizmi.

2. Sığorta mexanizmi.

3. Maliyyə effektivliyini təmin edən maliyyə mexanizmi: Bu sahələrin hər biri öz strukturuna malikdir, dövlət maliyyə mexanizmi büdcə və orta fonduların səmərəliliyi mexanizminə həsr olunur. Regionların bölüşdürülməsi üçün maliyyə mexanizmi dövlətin və yeni hakimiyyətin maliyyə mexanizminə bölünür. Federal dövlətlərdə bu bölmə bir qədər genişləndir: federasiyanın maliyyə mexanizmi, federasiya üzvləri və yerli hakimiyyət orqanları . Maliyyə mexanizmi normal istehsalın təsiri ilə yaxınlaşdı qda, onun fəaliyyəti seçilir:

1. Resurs səfərbərliyi.

2. Maliyyələşdirmə .

3. Maddi məlumatlar və s. Yaradı n.

Maliyyə sisteminin mexanizminin həcmi və həcmi fərdi elementlərin müəkkəbliyi və müxtəlifliyində fərqlənir. Məsələn, büdcə mexanizminin bir çox vergi alətinə, pul vəsaitlərinin mövcudluğuna və maliyyə imkanlarına sahib olması tipikdir. Təşkilatlarda və təşkilatlarda pul toplama nisbəti müəyyənləşdirilir, mənfəət paylanır, ayrı fondlar yaradılır və istifadə olunur. Sığorta şirkətlərində ehtiyat fondları geniş yayılmışdır. Dövlətin maliyyə sahəsindəki fəaliyyəti müəyyənləşdirən qaydalarla qəbul edilmiş normaların gözləməsi yolu ilə həyata keçirilir. Hüquqi normaların təbii maliyyə münasibətlərinin təşkili üçün vahid qaydaların təbii imkan verir, cəmiyyətin iqtisadi maraqlarını qoruyur və fərdi və təndəşlərin və biznes ictimaiyyətinin maraqlarını əlaqələndirir. Hüquqi normalara riayət olunmaqla sıx bir maliyyə disiplini təmin edir və maliyyə sektorunda vahid siyasət təmin edir. Bu səbəbdən qanun iqtisadi siyasətə birbaşa təsir göstərsə də, maliyyə siyasətinin səndələşdirilməsi və həyata keçirilməsi üçün bir vasitədir (fiskal siyasət və maliyyə mexanizmləri vasitəsilə). Müasir dövrlərdə qanunvericilik problemlərinin icma həyatının bütün aspektləri əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdiyi şəraitlərdə vaxtında həllini təmin etmək vacibdir.

Qanunvericilik çatışmazlığı sahibkarlığın qarşısını almır və ictimai artımı gecikdirir. Qanunvericilikdə müxtəlifliyin olması iqtisadiyyatda xərclərin artmasına, sosial sferada və mənevəyyatda mənfə meyllərə yol çıxarır. Qeyd lazımdır ki, maliyyə siyasətinin mahiyyətinin tam olaraq dərk edilməsində büdcənin formalaşması prinsiplərinin, quruluşunun və bütün olaraq büdcə siyasətinin xarakterinin tarixi səpgidə başa düşülməsi əhəmiyyət kəsb edir. Bu prinsiplər və siyasətlər aşğıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər. Büdcənin yaradılması əsas prinsiplərin gözləntilərinə əsaslıdır, ən vacib olanları isə:

1) Birlik prinsipi (bütün xərclər və büdcə dövlətinin bütün gəlirləri) cəmlənənə; dövlət büdcəsi sistemi, pul maliyyə sənədləri və büdcə təsnifatı dövlətdə tətbiq edilməlidir); 2) bütünlük prinsipi (bütün xərclər və büdcənin bütün qəlmələrini əhatə edən hər şey daxil deyil, gəlir və xərclərin tam həcmi büdcədə konsentratları); 3) reallıq prinsipi dövlətin gəlir və xərclərinin əsl əksini nəzərdə tutur); 4) Prinsip (əhali əsas gəlir və xərclər mənbələri barədə mütləq məlumatlandırılır).

Büdcə layihəsi hər il parlament, parlament və ya bələdiyyə məclisi tərəfindən müzakirə olunur və qəbul edilir. İl sonunda, İcra hakimiyyətinin səlahiyyətli nümayəndələri büdcəyə uyğun olaraq gəlir və xərcləmələrinə bağlı hesabat hazırlayır. Dövlət büdcəsi, ölkədəki başlıca sosial qrupların nisbi gücünü əks etdirən bir kromozomdur. Büdcə tarazlığı gəlir və xərcləmələri deməkdir. Büdcə xərcləri onların gəlirlərini aşsa, büdcə kəsiri yaradır. Federal büdcə kəsirinin əsas mənbələri aşağıdakılardır:

- Daxili mənbələrdən kreditlər - kredit təşkilatları, dövlət istiqrazlarını emissiyası ilə buraxılmış dövlət istiqrazları və s.;
- Xarici mənbələr - xarici hökumətlər, banklar, beynəlxalq poçt təşkilatları və s. kreditləri.

Tarixi olaraq, dövlət xərclərinin strukturu müəyyən bir mühitin ehtiyacları ilə müəyyən edilir. Beləliklə, Dünya müharibəsi I və II. Dünya müharibəsi hərbi xərcləri artırımağa tələb etdi. Daha sonra iqtisadi və sosial amillər dövlət xərclərinin artmasına təsir göstərmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlət xərclərinin əsas səbəbi idi. Poçt xidmətinin funksiyası iqtisadiyyatın səmərəli istifadəsi hesab olunur. Başqa sözlə, büdcə xalis poçt problemlərini həll edir (pul yığımaq və paylamaq). Büdcə gəlirlərini və xərclərini ciddi

müqayisə etməklə siyasətə öz fikirlərini ayrtılıqlarına malikdir. Bu təməldə vəziyyətdir: istehsal proseslərinin məhsuldarlığını azaldır, bu səbəbdən müəssisələr üçün vergi güzəştləri iqtisadi baxımdan deyil, təsiri poçtəməliyyatları ilə tarazlandır; iqtisadi vəziyyətə tez reaksiya vermə ehtimalı məhurdur; bundan başqa dövlət xərclərinin eninədövründə azaldılması depressiya ehtimalını artırır, artma fazında onların azaldılması isə iqtisadiyyatın böhrandan çıxma müddətini ləngidirdi və s. Dövlət büdcəsində Keynes resepti iqtisadiyyatın və iqtisadiyyatın sabitliyini ilk dəfə təmin etməklə üçün yeganə büdcə vasitə deyil. Onun üzərinə "Funksional maliyyə" konsepsiyası dururki buna görə də büdcə siyasətinin formalaşması özündə fəaliyyətin həmmaliyyəthəmə iqtisadi istiqamətini təmsil edir, bu zaman üstünlük 2-ciyə verilir, beləki əsas olaraq iqtisadiyyatın tarazlanması görünür. Bu vəziyyətdə makroiqtisadi sabitliyi təmin etməklə olunduğubüdcənin müsbət saldosu Büdcə kəsiri isə mənfə bir fakt olaraq qiymətləndirilərkən, büdcə açığı nın uzun vədə iqtisadi sabitlik probleminə istibir həll gətirilməsi mümkün deyil. İşdə dövlətin büdcə siyasətinə iqtisadi yanaşma budur: Büdcə tarazlığı üçün defitsizlik əhəmiyyətlidir, bu zaman gəlirlər xərclərə ya bərabər olur və ya onları üstündür və əksinə bir prosesi olan büdcə defisitigəlirlərin xərcləri ödəməməsinə əks etdirir. Büdcə defisitini müxtəlif vəsaitlərlə üstələyir: əlavə gəlirlərin çəkməkləyılması hesabına, vəsaitlərə Banklar və müəssisələr arasında lokallaşdırılmaq üçün dövlət istiqrazlarını sərbəst buraxılması ilə dövlət büdcəsinin mövcud limiti onun gəlirinin 5% -dən artıq olmamalıdır. Təyin olunmuş normativi dövlət büdcəsinin defisitinin səviyyəsi üstələyihalda ya da pul daxil olmaları nın əhəmiyyətli bir azalma meydana gəlsə azaldılması mexanizmi tətbiq olunur ki, bu da ayrı-ayrı xərc maddələrinin maliyyələsinin dayandırılması və ya məhdudlaşdırılmasıdır (azaldılması nı).

Büdcənin sifətlərindən biri məcburi bir tədbirdir və xərc maddələrinin əhəmiyyətli bir şəklində yenidən qurulmasını tələb edir. Hökumətin borcları adətən kütləvi dövlət borcudur. Dövlət borcu daxili və xarici olaraq bölünür. Xarici borc diqqət mərkəzindədir. Ölkənin xarici iqtisadi fəaliyyətinin ödənişləri 20-30% təşkil edərsə, məsələn, xaricdən yeni pul çəkmək çətindir. İstəksizlik və yüksək faiz dərəcələrinə qarşı girov və ya xüsusi zəmanət verir. Büdcə əlaqələrinin əsas elementləri ölkənin büdcə sisteminin istənilən səviyyəsində büdcənin gəlir və xərcləri olduğunu təkrar etməklə lazımdır. Vergi gəlirləri bütün büdcə gəlirlərinin böyük bir hissəsinə hesablayır. Azərbaycanın vergi xidmətinə görə, son illərdə konsorsiumun büdcədə ölkənin payı 90%-dir.

1.2 Fiskal siyasətin məqsəd və vəzifələri

Maliyyə siyasətinin məqsəd və vəzifələri Makroiqtisadi tənzimləmənin əsas vasitələrindən biri maliyyə siyasətidir. Maliyyə siyasəti hökumətin ölkədə məşğulluq və inflyasiyanı tənzimləməsi üçün dövlət xərclərinin və vergilərin tənzimləməsi üçün tətbiq etdiyi tədbirlər sistemidir. Maliyyə siyasəti dəyişikliklərin həyata keçirilməsini dövlət büdcəsinin gəlir bölməsinin həyata keçirilməsi üçün mövcud vergi dərəcələri tələblərinə uyğun həyata keçirir. Bu, dövlətin maliyyə siyasəti ilə davamlı iqtisadi proseslərə müdaxilə etməsi deməkdir. Bu müdaxilə ilə hökumət dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinə təşkil edə bilər. Maliyyə siyasəti ümumiyyətlə dövlət gəlirləri və xərcləri ilə bağlı bir sıra tədbirlər kimi müəyyən edilir.

Maliye siyasət taleplerin, istihdamı n ve gelirin seviyesinə etkilemək amacı ilə devletin masraflardan, vergi koymadan və borçlanmaya istifadə edilərək gerçəkləş tirdiği siyasə tdir. Fiskal siyasət sistemi kamu harcamaları ve vergi oranları na etki etməklə ülkenin ekonomik faaliyetini düzenleyen bir sistemdir. Maliye politikası çizgisi, devletin ekonomik politikası nı n mantı klı bir sonucu olaraq ve uygulanan önlemler sistemi ilə devletin ekonomik ve politik yaş amı nı n ayrı lımaz bir parçası olarak ş ekillenmiş tir. Bu nedenle mali politika çizgisi, ülke ekonomisinde ekonomik büyüme, göreceli genel istikrar, iş faaliyeti yaratmada faydalı olabilir ve tamamen farklı sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle, devletin finansal sistemin istikrarlı bir ekonomik büyümesinin yaratılması nda önemli bir rol oynaması , maliye politikası nı n düzgün iş leyiş ini ve sistematik bir ş ekilde uygulanması nı gerektirmektedir. Geliş miş ve geliş miş ülkelerin yanı sı ra yeni bağı msız ülkelerin geçiş yaş adı ğ ı çeş itli ülkelerin iş deneyimlerini doğ rular.

Dövlət bütün dövlə tlər üçün fiskal siyasət tər əfində n yaradılan pul vəsaitləri və maliyyə fondları vasitəsilə müvafiq orqanların daxili və xarici vəzifələ rini həyata keçirir. Hökumət maliyyə siyasətinin iqtisadi artım tempini artırmaq, iqtisadiyyatda dövriyyəli tər əddüdlər yaratmaq, əhalinin tam məş ğ ullaq səviyyəsinə çatmaq və inflyasiyanın orta dərəcəsi kimi sosial məqsədlərə əsaslanır. Hökumətin fiskal siyasətini həyata keçirərəkən, bu hədəflər müxtəlif vergi və vergi dərəcələri, köçürmə ödənişləri və digər dövlət xərcləri vasitəsi ilə əldə edilir.

Fiskal siyasətə fərqli növ vergi və vergi dərəcələriylə təsir edilməsi hazırki xərclərə mənfəətə təsir edir. Yəni ki, istənilən vergi forması hazırki gəlirin məbləği azaldır. Bu isə öz növbəsində həmişənin istehlak xərclərinin azalmasına, həm də yığımları səviyyəsinin aşağı düşməsinə gətirib çıxartır.

Dövlət xərclərinin başqa bir komponenti isə transfert ödənişlərin. Transfert ödənişlərin dövlət xərclərinin təkrar bölüşdürülməsinin bir forması olaraq əhaliyə pensiya, müavinat və b. formada verilən əvəzsiz dövlət ödənişləridir. Transfert ödənişlərin əhalinin gəlirlərini artırımla istehlak tələbatına görə göndərilən təsir göstərməkdədir. Transfert ödənişlərin şəxsi əllərdə yığılan gəlirlərlə nəzərdə tutulan üçün ümumi milli məhsulun tərkibinə daxil edilmirlər. Buna görə də transfert ödənişlərin zamanı şəxsi istehlak səviyyəsi milli gəlirin səviyyəsindən deyil, əldə olan gəlirlərin səviyyəsindən asılı olur.

Fiskal siyasətin alətləri iqtisadiyyata müxtəlif formalarda təsir göstərməkdədir. Dövlət satılmalarda dövlətin məcmu xərcələrinin əsas elementlərindən biri kimi xərcələr səviyyəsinin artımına səbəb olur. Fiskal siyasətin diskret və avtomatik kimi iki növü fərqləndirilir:

Fiskal siyasətin çevik və dəyişkən bir xarakter daşıyan diskret növü ölkədə ÜDM həcmində dəyişməsi, məşğulluq səviyyəsinin optimallaşdırılması, qiymətlərin səviyyəsinin dəyişməsi və inflyasiyanın tənzimlənməsi məqsədilə Vergilər və dövlət xərcəri arasında maneə etmək, mövcud situasiyadan səmərəli çıxış yolları tapmaq deməkdir.

Fiskal siyasətin diskret növü: ictimai işlər, transfert ödənişlərdəki dəyişikliklər və vergi dərcələrinin dəyişdirilməsi alətləri ilə həyata keçirilir.

Diskret fiskal siyasətin təbii bir sıra problemlərlə bağlıdır. Bu problemlərdən ən başlıcası vergi dərcələrinin dəyişdirilməsinin cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında birtərəfli qəbul edilməməsi ilə bağlıdır.

Təcrübədə dövlət tərəfindən hazırlanmış xüsusi dövlət proqramlarınıın tətbiq olunması fiziki və hüquqi şəxsləri stimullaşdırmaq məqsədilə onlara bir sıra güzəştlər tətbiqi fiskal siyasətin diskret tipində istifadə olunaraq həyata keçirilmişdir. Şübhəsiz ki, bu tədbirlərin səmərəlilik dərcəsi vaxt amili və mövcud vəziyyətin özünə xas cəhətlərindən asılı olmuşdur. Aydın dır ki, bu cür proqram və tədbirlərin iqtisadiyyatın böhran dövrlərində tətbiq edilməsi əlavə bir sıra çətinliklərə gətirib çıxardır. Ölkədə iş fəaliyyəti yüksək olmadığı zaman, istəyə bağlı maliyyə siyasətində vergi dərcələrinin aşğı salınması təsiri ola bilər. Bu vəziyyətdə, dövlət normal olaraq vergi dərcələrini artırmadan xərcləri artırımla öhdəliklərini yerinə yetirə bilər. Vergi dərcələri sabit və ya aşğı qalması, dövlət xərclərinin artması büdcə kəsirinə gətirib çıxardır. Halbuki vəziyyətdən asılı olaraq, dövlətin seçimi ölkənin dinamik iqtisadi həyatı ilə izah olunur. Bu, dövlət və səlahiyyətlilərin ilk baxışda, bu metoddan ümumi milli çıxar baxımından istifadə etmənin faydalı olduğunu düşündüyü mənasına gəlir.

Dövlətin tətbiq etdiyi ayrı maliyyə siyasəti, ölkənin iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün ölkənin vergi və büdcə xərclərini təşkil edir. İqtisadi dövrünün müxtəlif dövrləri bu tənzimləmədə fərqlidir. Beləliklə, iqtisadi böhran zamanı dövlət xərcləri artırı və vergi yükünü azaldır. Bu, satılmalma tələblərinin artmasına gətirib çıxardır. İnflyasiya istehsal artımı ilə müşayiət edildikdə, dövlət xərcləri azaltmaq və vergi yükünü artırımla biznes fəaliyyətinə mane olur. İqtisadi gerilmənin, dövlət, ümumi tələbin canlandırılması məqsədi ilə, xərclərin həcmi, fərqli maliyyə siyasəti vasitəsilə artırıraq və ya vergi yükünü azaldaraq, bir büdcə kəsiri planlaşdırılır.

Dövlət xərclərinin təşviqəsi üçün onlar büdcəyə vergi daxil olmaları hesabına maliyyələşməlidir. Vergi fazilərinin yüksəldilməsi işfəallığı olan stimulu azalmasına səbəb olur, buda öz növbəsində istehsalın həcmnin azalmasına səbəb olur. Buna görə, dövlət xərclərinin artması büdcədə müəyyən bir azalma deyil.

Beləliklə, diskret maliyyə siyasət zamanı dövlət, istehsalın məhv uğradığı dövrdə dövlət xərclərini artıraraq, inflyasiya yoldaşlığında iqtisadi yüksəliş dövründə isə dövlət xərclərini azaldaraq iqtisadi boranları yüngülləşdirir, beləcə milli istehsalın həcmnin artmasına nail olmuş olur. Maliyyə siyasəti avtomatik vergi dərəcəsinin passiv xarakterinin sabit olduğu dövrdə iqtisadiyyatdakı təbii dəyişikliklərdən asılıdır. Beləliklə, avtomatik fiskal siyasət öncədən təyin edilmiş və eyni zamanda proses özünü tənzimləmə prosesi kimi müəyyənləşdirilir.

Fiskal siyasətin avtomatik növü vergi ödəmələrində dəyişikliklər edərək, fermerlərə işsizlik yardımı və bəzi sosial müavinətlər verərək subsidiyalaşdırmaqla həyata keçirilir.

Maliyyə siyasəti cari gəlirlərin mövsümi tərəddüdüünə görə dövlət xərclərinin, vergi dərəcələrinin və dövlət büdcəsinin balansında avtomatik dəyişməyə gətirib çıxarır. Bu cür maliyyə siyasəti iqtisadiyyatın inkişafında və dövlət büdcəsinə vergi yükünün artması ilə müqayisədə iqtisadi itkilərin əvəzinə büdcəyə vergi yükünün azaldılması nəzərdə tutur. Bütün bunlar müəyyən edilmiş öz-tənzimləyicilər vasitəsi ilə baş verir. Daxili öz-tənzimləyicilər ölkənin iqtisadi siyasətində heç bir dəyişiklik etmədən istehsal və istihdamda sapmaları azaldacaq mexanizmlərdir. Bu daxili tənzimləyicilər aşağıdakılardır:

a) Əhalinin gəlir səviyyəsinin iqtisadi artım dövründə artması halında, bu gəlirlər daha yüksək vergi dərəcələrində vergiyə cəlb

edilir. Bundan sonra tələb olunan mütərəqqi bir vergi sistemi var. İqtisadi böhran dövründə gəlirsəviyyəsinin azaldılması zamanı vergi dərcələrinin azaldılması əhali gəlirlərinin artmasına səbəb ola bilər. Bu halda, ümumi tələbatın stimullaşdırılması prosesi baş verir.

b) iqtisadi tənəzzül zamanı işsiz sayının artması səbəbindən işsizlik yardımı; sosial ödəniş səviyyəsi artır. İqtisadi artım dövründə işsizlik səviyyəsi azalır, bu da avtomatik olaraq sosial ödəniş səviyyəsinin azalmasına gətirib çıxarır.

Maliyyə siyasətinin müsbət xüsusiyyəti iqtisadi vəziyyətin əhəmiyyətli dərcədə dəyişdiyini və özünü tənzimləyici tədbirlərlə əlaqəli olmasıdır. Mənfə, dövrü tələddüdlərin tamamilə aradan qaldırılması ilə bağlıdır.

İnflyasiyanı azaltmaq üçün fiskal siyasət məhdudlaşdırılır. Bu cür maliyyə siyasətinə dövlət xərclələrinin azaldılması və vergi dərcələrinin yaxşılaşdırılması vasitəsilə nail olunur.

FƏSİL2. FİSKAL SİYASƏTİN TƏHLİLİ VƏ SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.

2.1 Ölkə daxilində həyata keçirilən vergi siyasətin iqtisadi inkişafa təsiri

Vergi siyasətinin əsas məqsədi bir çox ictimai malların vergilərin xüsusiyyətlərindən və funksiyalarından ayırmaq və büdcə vasitəsi ilə büdcəyə ayırmaqdır. Yəni, vergi ödəyiciləri öz vəzifələrini və vəzifələrini bir büdcə prosesində həyata keçirirlər. Hər bir maliyyə ili üçün büdcə qəbul edildikdə, vergi siyasəti tətbiq edilir. Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi müvafiq qanunvericiliyin və normativ qaydaların qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir. İqtisadi cəhətdən təsdiqlənmiş vergi siyasəti vergitutma sistemi vasitəsilə vəsaitin toplanmasını optimallaşdırmağa yönəlib. Dövlət siyasətinin elmi cəhətdən əsaslandırılmış qanuni fəaliyyət göstərməsi kimi, vergi siyasəti

kompensasiya tələb olunmalıdır. Əsas məqsəd vergi ödəyicilərinə vergilərin yığılması üçün hüquqi çərçivə təqdim etmək və vergitutmanın təsirində olan iqtisadi əlaqələrin hərtərəfli qiymətləndirilməsini təmin etməkdir.

Vergi yükü dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin vacib nəticəsi kimi ictimai həyatda vergilərin rolunu xarakterizə edən və ümumi vergi daxilolmalarının ÜDM-ə nisbəti formasında ifadə olunur.

Şərti olaraq dünyada vergi siyasətinin üç tipi qəbul edilmişdir:

- Yüksək, yəni maksimum vergi yükü siyasəti - dövlət bu siyasəti tətbiq yüksək vergi dərəcələri tətbiq, vergi sayını artırır və vergi indirimlərini ortadan qaldırır. Beləliklə, vətəndaşlar mümkün qədər çox maliyyə resurslarını toplamaq istəyirlər. Belə bir vəziyyətdə, nə vergi ödəyiciləri nə də cəmiyyətin iqtisadi inkişafından ayrı olaraq bahsedilemeyeceği bilinməkdədir. Bu səbəblə, söz mövzusu vergitutma siyasəti yalnız iqtisadi böhranlar, müharibələr kimi fəvqəladə hallarda dövlətin tam dəstəyi üçün tətbiq olunur. Lakin, fəvqəladə hallarda yüksək vergi yükü siyasətinin uzunmüddətli həyata keçirilməsi də bəzi mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Vergi yükü siyasəti vergi gəlirlərinin səviyyəsini qəti şəkildə azaltmaqdır. Bu səbəblə, dövlət bu vergi siyasətindən daim istifadə etməməlidir. Ölkəmizdəki maksimum vergi siyasəti, iqtisadi islahatların ilk illərində və müstəqil bir vergi sisteminin tətbiq qoyulmasıyla reallaşmışdır. Bu siyasət, o zamanki vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üçün kafi ictimai, iqtisadi və hüquqi şərtlərin olmamasına baxmayaraq tətbiq olunmuşdur. Nəticədə aşağıdakı ciddi yanlış nəticələr ortaya çıxdı:

1) Vergi ödəmişdən sonra vergi ödəyiciləri tükənmiş və sərbəst dondurulmuşdur. Milli iqtisadiyyat iflas etdi. Bütün sektorlarda istehsal artım sürəti sabit olaraq azalır.

2) Vergi qaçırma məhkəmə prosesi artdı. Nəticədə, dövlət büdcəyə çatmaq üçün lazım olan vəsaitin yarısını tamamlaya bildi. Eyni zamanda, vergi orqanında qeydiyyatdan keçən vergi ödəyicilərinin üçdə biri vergilər ödəməyib

və hər bir ikinci vergi ödəyicisi qanunla nəzərdə tutulan az miqdarda vergi ödəmişdir. Hər altı vergi ödəyicisindən biri vergi borclarını tam və vaxtında ödəyib.

- Aşağı vergi yükü (yəni optimal vergitutma) - bu vergi siyasətinin tətbiqi dövlətin maliyyə maraqlarını nəzərə alaraq vergi ödəyicilərinin maraqlarına əsaslanır. Optimal vergi yükü siyasəti daha əlverişli vergi mühiti və investisiya mühitini təmin edir, xüsusilə real sektora sürətlə iqtisadi artımla nəticələnir. Vergilərin səviyyəsi digər ölkələrə nisbətən aşağı olduğundan, xarici investisiyaların hərəkəti artmaqdadır, belə ki, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyəti artır. Ən əlverişli vergi yükü siyasətində, ölkədə sahibkarlıq məsələlərinə vergi yükünün azaldılması aradan qaldırılır. Ancaq dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial proqramlar məhduddur; Bu, büdcə gəlirlərinin azalmasıdır.

- Yüksək səviyyəli sosial siyasət vergi siyasəti - dövlət bu vergi siyasətini həyata keçirərkən çox yüksək vergi tətbiq edərək sosial müdafiə sistemlərini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. O vaxt büdcə gəlirlərinin böyük bir hissəsi müxtəlif sosial fondların genişləndirilməsi və maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulub.

Qeyd etdiyimiz vergi yükü tipləri hər bir ölkənin mövcud iqtisadi şəraitinə uyğun olaraq ölkənin vergi siyasətinə tətbiq edilir.

Təcrübə göstərir ki, dövlətə xüsusi vergi yükü yüksək olduqda ölkədə istehsal ümumiyyətlə azalır. Lakin bu vəziyyətdə, vergi yükünün sosial-iqtisadi inkişafa təsiri büdcə vəsaitlərinin necə istifadə olunmasından asılıdır. Bir çox hallarda, dövlət tərəfindən həyata keçirilən və vergi hesabına qaldırılan vəsaitlərlə həyata keçirilən tədbirlərin effektivliyi və səmərəliliyi xüsusi sektorda istifadə olunanlardan yüksəkdir. Buna baxmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, milli iqtisadiyyatda optimal vergi yükünün müəyyən edilməsi dövlətin və vergi ödəyicilərinin maraqlarının qorunması üçün hər cür şəraitdə olmalıdır. Əksər

hallarda vergi yükünün səviyyəsi qruplaşdırarkən, vergi yükü 35%-dək normal, 36-45% orta, 46-55% yüksək və 55%-dən yüksək olduqda isə yüksək hədd kimi qəbul edilir.

Ayrımcı olmayan bir vergi siyasətini tətbiq edərək, iqtisadiyyatın vergi yükü yaradılır. Vergi yükü vergi mexanizmlərinin tətbiqi nəticəsində yaranan ümumi daxili məhsulda vergi ödəyicisinin payını təşkil edir. Vergitutma mexanizmlərinin tətbiqi hüquqi və ya fiziki şəxslərin gəlir hissəsinin vergilər formasında büdcəyə köçürülməsini müəyyən edir. Vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş vergi dərəcələri vergi mexanizmlərinin yaradılmasında əsas rol oynayır. Hər bir ölkənin vergi yükü iqtisadi inkişaf və makroiqtisadi dinamika səbəbindən digər ölkələrdən fərqlənir. Yüksək sosial təminatlı iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə vergi yükünün səviyyəsi olduqca yüksəkdir. Bu vergi yükünün əksəriyyəti ümumi daxili məhsula düşür. Makroiqtisadi səviyyədə vergi yükü 2 göstərici ilə qiymətləndirilir. Namizəd vergi yükü, mövcud qanunvericiliyində müəyyən edilmiş vergi potensialının tam səfərbər olduğu halda, mövcud ümumi daxili məhsula vergi daxilolmalarının dərəcəsidir. Nominal vergi ilə faktiki vergi yükləri arasındakı fərq vergi qaçırma dərəcəsidir. Yəni nominal vergi yükü nə qədər yüksəksə, onu qaçmaq ehtimalı çoxdur.

İqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq, dövlətin vergi siyasətini tətbiq edərkən əhalinin gəlirlərini bölüşdürmək, iqtisadi bərabərsizliyin azaldılması, daxili və xarici investisiyalar vasitəsilə iqtisadiyyatı yaxşılaşdırmaq və digər məqsədlər üçün əhəmiyyətli ola bilər. Vergi siyasətində dəyişikliklər makroiqtisadi ümumi tələbat və ümumi təklifə açıq şəkildə təsir göstərir. Buna görə də vergi siyasəti iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılması üçün çox vacib rol oynamalıdır. Vergi yükü dövlət xərcləri və istehlakı ilə birbaşa mütənasibdir. Beləliklə, dövlət xərclərinin artması və ya azalması vergi yükünün artmasına və azalmasına səbəb olur. Bu yanaşma vergi yükü və dövlət sərmayəsi ilə eynidir.

İqtisadi böyümənin artan tempi, şübhəsiz ki, iqtisadiyyatın vergi yükünün artmasını və əksinə, tələb edir. İstehlak səviyyəsinin artırılması vəziyyətində isə əks fərqlidir. Beləliklə, istehlak norması artdıqda orta vergi yükü azalmağa başlayır. Buna görə İqtisadi Siyasətin əsas məqsədlərindən biri kimi, ÜDM-in optimal istehlakı və məhsul komponentləri saxlanılmalıdır. Bildiyiniz kimi, vergi ödəyicilərinə vergi yükü artdıqca vergi sisteminin birinci mərhələsində səmərəlilik maksimum səviyyəyə çatır və kəskin şəkildə azalır. Hazırda büdcə sisteminin itkilərinin bərpası zamanı bir çox problemlər yaranır. Çünki bəzi vergi ödəyiciləri ya iflas edib ya da fəaliyyətlərini sona çatdırırlar. Digər şöbə ödəmək üçün vergi yükünü minimuma endirmək üçün qanuni və ya qanunsuz yolları tapacaqlar. Vergi yükü azaldıqda, səpələnmiş istehsalın istehsalı çətinləşir və hətta bu proses bir çox illərə lazımdır. Bundan əlavə, vergi ödəməkdən yayınma hallarının faktiki üsullarını tapdıqdan sonra, vergi yükü əvvəlki səviyyəyə bərpa edildikdə, vergi ödəyicisi bu vergiləri ödəməkdən imtina edəcəkdir.

Bu səbəbdən, vergi yükünün optimal səviyyəsinin tapılması və tətbiqi problemi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, hər bir ölkənin vergi sisteminin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Vergi yükünün artırılması ilə vergi daxilolmaları arasındakı asılılığı 20-ci əsrin 80-ci illərində Amerikan iqtisadçı A.Laffer özünün "Laffer əyrisi"ni hazırlayaraq vergilərin azaldılmasının investisiya aktivliyinə müsbət təsir göstərdiyi inanmışdır. Laffer deyirdi ki, əyrini təşkil edən fundamental fikir budur ki vergi dərəcəsinin ən son həddi müəyyən qədər yüksək olduğu vəziyyətdə vergi ödəyənlərin vergi ödəməkdən boyun qaçırması da bir o qədər böyük olacaqdır. Beləliklə, vergi ödəyənlərin bir hissəsinin iqtisadiyyatın qanuni sektorundan gizli hissəsinə keçməsi baş verəcəkdir.

Beynəlxalq vergi təcrübəsi göstərir ki, vergi ödəyicilərinin gəlirləri ümumi gəlirin 30-40 faizini keçdikdə iqtisadi fəaliyyət səviyyəsi azalır, ölkə

iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi azalır və ölkənin biznes mühitinin şəffaflığı azalır.

Hə məqalənin qeyd etmək olar ki, bəzi ölkələrdə vergi yükü də yüksəkdir. İsveçdə, məsələn, vergi sistemi fərqlidir, buna görə vergi ödəyiciləri gəlirlərinin yüzdə 50 və ya daha çoxunu dövlət xəzinə verirlər. Belə bir vəziyyət istehsalata olan marağın azaldılmasına gətirib çıxara bilməz. Digər ölkələrdə vergi ödəyiciləri sosial problemləri öz gəlirləri ilə həll edərkən, bu ölkələrdə dövlət sosial problemləri öz hesabına həll olunur. Bu halda, marağ balansının gözlənilmədiyi gözlənilir. İqtisadiyyat adətən belə bir fikir ortaya qoyur: Vergi yükünün səviyyəsi aşağı, iqtisadiyyatın daha sürətli və daha dinamik inkişaf edir. Ancaq burada bir nöqtəyə diqqət yetirməliyik. Bu, verginin dövlət funksiyasını yerinə yetirə biləcəyi vergi yükü ilə büdcəyə daxil edilməsini təmin etməkdir.

Vergi yükünün hesablanması üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur: vergi hesablanması, əhaliyə vergi yükü, makroiqtisadi vergi yükü və dinamikası, ölkə iqtisadiyyatının əsas makroiqtisadi göstəricilərinə əsasən vergi məbləğinin hesablanması. Praktikada ən ümumi vergi yükü ümumi daxili məhsulun bir faizi kimi vergi ayırmalarıdır. Vergi yükünü müəyyənləşdirməkdə bəzi səhvlər var. Birincisi, fərdi vergi ödəyicisinin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almayaraq vergi yükünün orta səviyyəli vergi ödəyicisi səviyyəsini müəyyənləşdirir. Həqiqətən, hər bir ölkədə yalnız minlərlə növ yox, on minlərlə digər xüsusiyyət var. Bu fərqlər bu təşkilatların vergi bazasının formalaşmasına və dolayısı ilə ödəniləcək vergi məbləğinə təsir göstərir. Bunlara biznesdə istehsal xərclərinin strukturu, istehsal imkanlarının çeşidi, kapital dövriyyəsi, gəlirlilik səviyyəsi və s. Daxildir. fərqlərdir. Vergi sisteminin formalaşmasında bu məsələləri nəzərə almaq çox çətindir. Ancaq vergi yükü çox vacibdir. Çünki dövlət vergi dərəcələrini dəyişdirərkən, vergi güzəştlərini ləğv edərkən, bu göstərici olmadan doğru qərarlar qəbul etmək və heç bir məhdudiyət qoymadan vergi qanunvericiliyində dəyişiklik etmək mümkün deyil.

Vergi yükü həm vergi ödəyiciləri, həm də dövlət xəzinədarlığının ümumi daxili məhsula ən yaxşı yerləşdirildiyi ənənəvi nöqtəsidir. Bu şərti nöqtənin bir və ya daha çox istiqamətdə hərəkəti vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinə, ölkədən səmərəli hərəkəti axınına və vergi ödəməkdən kütləvi səfərbərliyə uyğun gəlməməsinə səbəb olur. Bu çatışmamazlığın qarşısını almaq üçün yeni əlavə dəyər və əlavə dəyər göstəriciləri istifadə olunur.

Vergi yükünün azaldılmasının ən vacib yollarından biri ölkədə tətbiq olunan vergi dərəcələrinin optimal səviyyəsinə çatmaqdır. Belə ki, vergi yükünün optimal miqdarı n_1 n müəyyən edilməsi inkişaf səviyyəsindən birbaşa asılı olmayaraq hər ölkənin vergi sisteminin qurulması və inkişaf etdirilməsinə mühüm yer tutur. Vergi yükünü qiymətləndirdikdən sonra biznes bir sıra üsullardan istifadə etməklə ən uyğun vergi dərəcəsinə nail ola bilər. Bu üsullar aşağıdakılardır:

- vergi subyektinin dəyişdirilməsi üsulu;
- vergi subyektinin fəaliyyət sferasının dəyişdirilməsi üsulu;
- vergi qanunvericiliyində dəyişikliklər edilməsi üsulu;
- qanunvericilik çərçivəsində təşkilatın uçot siyasətinin qəbul edilməsi üsulu;
- müqavilə münasibətləri vasitəsilə optimallaşdırma üsulu;
- müxtəlif güzəşt və vergi imtiyazlarından istifadə.

Bundan əlavə aşağıdakı xüsusi optimallaşma üsulundan da istifadə oluna bilər:

- münasibətlərin dəyişdirilməsi üsulu;
- münasibətlərin bölüşdürülməsi üsulu;
- vergi ödənilməsinin vaxtı n_1 n dəyişdirilməsi üsulu;
- vergitutma obyektinin azaldılması üsulu.

Vergilərin optimallaşdırılması zamanı biznes optimallaşdırma və vergi ödəməkdən qaçınmaq arasında balans saxlamalıdır. Vergilərin optimallaşdırılması vergi ödəyicilərinin vergi öhdəliyinin azaldılması yolu ilə hüquqi vasitələrdir. Buraya daxildir:

- qanunvericilik daxilində təqdim olunan imtiyaz və güzəştlərdən tam istifadə etməklə;
- vergidən azadolmalar formasında;
- və digər leqal vasitələrlə.

Vergi ödəyicisi vergi ödəyicisinin vergi və digər ödənişləri və qanunvericiliyə zidd olan vergi öhdəliklərini azaltma qabiliyyətidir. Burada vergi optimallaşdırma üsulunun həm qanuni, həm də qeyri-qanuni olduğu qənaətdəyik.

Bir iş vergiyə cəlb etməyə çalışırsa, təbiilik, fərdilik, məhsuldarlıq və itkinlik prinsiplərinə, düzgünlüklərə, qanunçuluqa, gizlilikə, açıqlığa, nəzarətə, forma və məzmunun harmoniyasına, qərəzsizliyə, diversifikasiyaya və mürəkkəb yanaşmaya cavab verən qanuni üsullardan istifadə etməlidir. Vergilərin optimallaşdırılmasının əsas metodu vergi planlaşdırma prosesi ilə təşkil olunur.

Vergi dərəcəsinin səviyyəsi vergi ödəyicisinin qabiliyyətini və qazandıqları gəlir səviyyəsini nəzərə alaraq müəyyən edilməlidir. Bu prinsipin pozulması bazar münasibətlərinə zərər verir, vergi ödəyicilərinin və malların sayını azaldır. Həddindən artıq vergi yükü tələbatın azaldılması və bazarın gücünü azaltmaqla istehsalın stimullaşdırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Yəni, vergi ödəyiciləri vergi yükünün aşılmasına imkan verməyən prinsiplərə riayət etməlidirlər. Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatlarında mənfəət vergisi çox məşhur deyil. Beləliklə, bir sahibkar, adətən, xərclərin artmasını kompensasiya etmək üçün məhsulun qiymətinə mənfəət vergisini

daxil etməyə çalışır. Nəticədə vergi yükü satıcıdan alıcıya köçürülür. Alıcılar vergilərin ödənilməsi zamanı sahibkarlar vasitəçilik edirlər.

Əslində vergi yükünün optimallaşdırılmasının inkişaf etdirilməsi istiqamətləri aşağıdakılardan təşkil olunmalıdır:

1. Sadələşdirilmiş vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, fəaliyyət sahələrində dövriyyə meyarlarını fərqləndirən; Əvvəlki illər indeksini nəzərə alaraq gəlirlərin indeksləşdirilməsi; beynəlxalq təcrübəyə uyğun vergifaizlərinin azaldılması; fərdi sahibkarlar sahəsində vergi dərəcəsini əhalinin həcminə uyğun olaraq azaltmaq.
2. Differensial vergi sistemini tətbiq etmək.
3. Təşkilatda vergi siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədilə vergi yükünün işləməsi ilə məşğul olan struktur-bölmənin yaradılması.
4. Konkret müəssisə üzrə vergi rejiminin doğru seçilməsi.
5. Vergitutmanın dəqiqləşdirilməsi məqsədilə ofşor mexanizmlərindən istifadə olunması.
6. Vergi qanunvericiliyinin asanlaşdırılması və vergi normalarının birbaşa şərhinə nail olunması.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlıq fəaliyyətinin və investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması dövlətin sosial-iqtisadi proseslərinin tənzimlənməsi və iqtisadi inkişafın təmin edilməsində əsas vəzifələrdən birinə çevrilmişdir. Bu vəzifələrin həyata keçirilməsində dövlətin vergi siyasətinin rolu böyükdür. Belə ki, vergi siyasəti ölkənin sosial-iqtisadi həyatına birbaşa təsir göstərir.

Vergi siyasəti dedikdə, dövlətin və cəmiyyətin müxtəlif sosial qruplarının tələbatlarının və ölkə iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi ilə bağlı dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər sistemi başa düşülür. Müqayisə kimi, 1995-2000-ci illərdə iqtisadiyyata investisiya qoyuluşlarının ümumi həcmi 11 milyard

dollar olduğu halda, Vergi Məcəlləsi qəbul edildikdən sonra 2000- 2014-cü illər ərzində həmin göstəricinin 12 dəfə artaraq 132 milyard dollar olduğunu misal göstərə bilərik. Çünki, Vergi Məcəlləsinə kimi olan dövrdə vergitutmada qəbul edilmiş normativ aktların heçbiri ölkəmizin vergi sistemini tam əhatə edə bilmirdi. Bu boşluqlar həm vergi ödəyicilərinin, həm də vergi xidməti göstərən orqanların fəaliyyətini çətinləşdirirdi. Vergi sisteminin yeganə normativ-hüquqi bazası olan Vergi Məcəlləsinin tətbiqilə həmin boşluqlar, ziddiyyətlər və pərakəndəlik aradan qaldırılmış, vergilərin sayı, dərəcələri, tətbiq edilən maliyyə sanksiyalarının məbləği aşağı salınmış, vergi ödəyicilərinin hüquqları genişləndirilmişdir.

Əhalinin maddi təminatının yaxşılaşdırılma və sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə əhalinin 14 faiz dərəcə ilə vergi tutulan aylıq gəlirlərinin ən yüksək həddi 2006-cı ildə altıyüz manatdan min manata, 2008-ci ilin əvvəlindən 2000 manata, 2013-cü ilin yanvar ayının 1-dən isə 2500 manatadək artırılmışdır. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin maksimum həddi 2010-cu ilin yanvar ayının 1-indən otuz beş faizdən otuz faizə, 2013-cü il yanvar ayının birindən 25 faizə endirilmişdir.

Fərdi sahibkarların gəlir vergisi ilə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcələrinin cəniləşdirilməsi məqsədilə və vergi yükünün aşağı salınması fikri əsas götürülərək sahibkarlıqla məşğul olan şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi iyirmi faizə endirilməklə hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsilə bərabərləşdirilmişdir.

Respublikada kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına dəstək olmaq, onların vergitutma mexanizmini yüngülləşdirmək məqsədilə 2001-ci ildən sadələşdirilmiş verginin faizi Bakı şəhərində dörd faiz, regionlarda və Naxçıvan Muxtra Respublikasının ərazisində iki faiz həddində müəyyənləşdirilmişdir. Vergi Məcəlləsində edilmiş son dəyişikliklərə görə vergi ödəyicilərinin risklərinin minimuma endirilməsi, vergi münasibətlərinin

yoldaşlıq prinsipləri üzərindən yürüdülməsi məqsədilə vergi orqanları ilə partnyorluq sazişinin bağlanması haqda vergi ödəyicilərinə hüquq verilmişdir.

Vergi Məcəlləsində edilmiş daha bir dəyişiklik isə innovativ sahibkarlığın stimullaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu kriteriya əsas götürülərək sənaye və texnologiyalar parklarının fəaliyyəti ilə əlaqədar gəlir, mənfəət, torpaq, əmlak gəlirləri və ƏDV üzrə bir sıra güzəşt və azadolmalar müəyyən edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarını istehsal edən (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) hüquqi və fiziki şəxslər bu fəaliyyəti 1 yanvar 2014-cü ilədək müxtəlif qanunlarla, həmin tarixdən isə Vergi Məcəlləsində edilmiş dəyişikliklərə uyğun olaraq (torpaq vergisi istisna olmaqla) vergilərdən 5 il müddətinə azad edilmişdir. ƏDV üzrə qeydiyyatı alınmalı olan vergi ödəyənlərin təyin edilməsində hüquqi və fiziki şəxslər arasındakı fərqli yanaşma aradan qaldırılmışdır. ƏDV-nin hesablanması və əvəzləşdirilməsinin bir prinsip əsasında tətbiq edilməsi ilə Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər aparılmışdır.

2.2 Dövlətin fiskal siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

Dövlət həyata keçirdiyi fiskal siyasətin səmərəliliyindən, onun düzgün olub-olmadığından əmin olmaq məqsədilə bu fəaliyyətinin nəticələrinin qiymətləndirilməsini labüd sayır. Dövlət büdcəsi fiskal siyasətin tətbiqində səmərəlilik göstəricisi rolunu oynamaqdadır. Məhz buna görə də fiskal siyasətin müxtəlif alətləri vasitəsilə dövlət büdcəsinə necə təsir etdiyini aydınlaşdırmaq ehtiyacı duyulur.

Fiskal siyasətin aparılma üsullarına baxışlar müxtəlifdir. Bu üsullar arasında daha çox Keyns nəzəriyyəsi və «təklif iqtisadiyyatı» nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının baxışları diqqəti cəlb edir. İlk öncə Keyns yanaşması ilə fiskal siyasətin makroiqtisadi nəticələrini dəyərləndirək.

Bildiyimiz kimi, vergi siyasəti və dövlət xərcləri dövlət iqtisadiyyatının tənzimlənməsinin və onun stabilləşdirilməsinin əsas alətidir. Eyni zamanda,

məcmu xərclərin səviyyəsinə, əhalinin məşğulluq səviyyəsinə və tələbin tənzimlənməsinə birbaşa təsir etməkdədir.

Dövlət xərclərinin ümumi milli məhsulun həcminə təsiri. Dövlət xərclərinin ÜMM-un həcminə təsirinə baxdığımız üçün vergilərin sifra bərabər olduğunu fərz edəcəyik. Absis oxu boyunca ÜMM-un həcmi, ordinat oxu boyunca isə əhalinin, müəssisələrin və dövlətin məcmu xərcləri əks edilmişdir. Belə ki; ÜMM-un tamamilə əhalinin, müəssisələrin və dövlətin istehlak etdiyini, yəni ümumi milli məhsulun xərclərinin məbləğinə bərabər olduğu halını absis oxuna 45° bucaq altında yerləşən düz xətlə ifadə etmək mümkündür. Bu zaman həmin xəttin üzərində yerləşən istənilən nöqtədə xərclərin həcmi ilə ÜMM-un həcmi bir-birinə bərabər olacaqdır. İndi bu sistemə C istehlak xəttini daxil etsək, A nöqtəsi xərclərin istehlaka bərabər olduğu vəziyyəti göstərəcək. Müəssisələrin satınalmaları nəticəsində bazarda tələb, investisiyaların məbləği qədər artır ($C+İ$). Nəticədə məcmu xərclər əhalinin istehlakının və müəssisələrin investisiyalarının cəminə bərabər olacaqdır. B nöqtəsi OB həcmdə istehsal olunan ÜMM-un hamısına əhali və müəssisələr tərəfindən tələb irəli sürülən vəziyyətə uyğun gələcəkdir.

İndi bu sistemə sahibkarlıq xərclərini, eyni zamanda investisiyalar rolunu oynayan dövlət xərclərini daxil edək. Bu zaman 45° -lik bucaq altındakı xətt üzrə

makroiqtisadi tarazlıq nöqtəsinin öz yerini dəyişdiyinin şahidi olacağıq. Bunu aşağıdakı kimi izah edə bilərik:

Dövlət xərcləri bazarda məcmu xərclərin həcmi artırır, məcmu tələbin və ümumi milli məhsul istehsalında artımını stimullaşdırır. Bu zaman satınalmalar, tələbin dövlətin satınalmalara çəkdiyi xərclərin məbləği qədər artımına səbəb olur. Belə olan halda, məcmu xərclər əhalinin istehlakının, müəssisələrin investisiyalarının və dövlət xərclərinin cəminə bərabər olacaqdır ($C+İ+G$). Burada $C+İ+G$ və $C+İ$ xətləri arasındakı məsafə isə dövlət

tərəfindən əmtəə və xidmətlərin istehsalına çəkilən xərclərin məbləğini ifadə edir. Beləliklə, dövlət xərcləri də məcmu tələbə istehlak xərcləri və investisiyalar kimi təsir göstərir. Burada C+I+G qrafiki xətti ÜMM-un bu və ya başqa səviyyəsinə uyğun gələn məcmu xərclərin məbləğini əks etdirir. E nöqtəsi ÜMM-un tarazlıq nöqtəsini göstərir. Bu nöqtədə məcmu xərclər ilə ümumi daxili məhsulun istehsal həcmi bir-birinə bərabər olur.

Dövlət xərclərinin azaldılması isə makroiqtisadi tarazlıq nöqtəsinin 45°-lik bucaq altında çəkilmiş xətt üzrə aşağıya doğru hərəkətinə səbəb olacaqdır. Bu da məcmu xərclər və ÜMM-un tarazlı artım prosesinin azalması mənasını verir. Qeyd olunanlar, dövlət xərclərinin multiplikativ effektdə malik olduğunu göstərir. Çünki, dövlət xərcləri milli istehsalın həcminə, eyni zamanda əhalinin məşğulluq səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir. Multiplikativ effekt dövlət investisiya və ya xərclərinin artmasının, milli gəlirin investisiya və xərclərinin ilkin artım səviyyəsindən daha geniş həcmdə artmasına səbəb olması mahiyyətini daşıyır. Dövlət xərcləri mutiplikatoru ÜMM-un artımının, əmtəə və xidmətlərin alınmasına sərf olunmuş dövlət xərclərinin artımına nisbəti kimi təyin edilir:

Burada:

- dövlət xərclərinin multiplikatoru;
- ümumi milli məhsul həcmində artımını;
- dövlət xərclərinin artımını göstərir.

Dövlət xərcləri multiplikatorunun həm də, kəmiyyətə yığıma meyliyin son həddi – MPS və istehlaka meyliyin son həddi – MPC kimi iqtisadi kateqoriyaların köməyi ilə də ifadə olunduğunu qeyd etmək mümkündür.

Bu onu ifadə edir ki, dövlət büdcəsi özünün gəlir maddələrini artırmadan xərclərinin həcmi müəyyən qədər artırsa, gəlirin bu cür artımı baş verər.

Bu da o deməkdir ki, dövlət xərclərinin həcmnin dəyişməsi, gəlirin səviyyəsinin ona mütənasib formada dəyişməsinə səbəb olacaqdır.

Başqa bir hala, vergilərin ÜMM-un həcminə təsirinə baxaq və fərz edək ki, dövlət, həcmi ÜMM-un həcmindən asılı olmayan birdəfəlik vergi daxil etmişdir. Belə bir verginin daxil edilməsi halı vergi ödəyən sərəncamında qalan gəlirin azalmasına səbəb olacaqdır, və nəticədə vergi ödəyicisinin xərclərində də azalma müşahidə olunacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergilər də investisiyalar və dövlət xərcləri kimi multiplikativ effektin yaranmasına səbəb olurlar. Eyni zamanda, vergilərin investisiyalar və dövlət xərclərinin təsiri ilə müqayisədə, ümumi milli məhsulun həcminə təsirinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu o deməkdir ki, vergi ödəyicisinin sərəncamında qalan gəlir həm istehlaka, həm də yığma sərf edilir. Nəticədə, vergi ödəyicisinin sərəncamında qalan gəlirin azalması ilə həm istehlakın azalması, həm də yığımın azalması baş verir. Qeyd olunanlar isə öz növbəsində, istehlakın azalmasının istehlaka meyliyin son həddindən asılılığını (MPS) müəyyən edir. Beləliklə, vergi daxil edilməsilə istehlakın azalmasını müəyyən etmək üçün vergilərin artımını istehlaka meyliyin son həddinə vurmaq kifayətdir:

Burada, - vergilərin artımını, b - isə istehlaka meyliyin son həddini (MPC) göstərir. Buna uyğun olaraq, vergilərin artımının yığma meyliyin son həddinə (MPS) hasili əlavə vergi daxil edilməsi nəticəsində yığımların azalma səviyyəsini göstərir.

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, əgər vergilərin həcmi qədər azalrsa vergi ödəyicisinin sərəncamında qalan gəlir də qədər artmış olacaqdır. Buna uyğun olaraq istehlak xərcləri qədər artmış olacaqdır. Bu isə öz növbəsində istehsalın tarazlı həcmnin – dən - yə qədər artımına səbəb olacaqdır.

ÜMM-un artımının vergilərin artımına nisbəti vergi multiplikatorudur:

Ümumi milli məhsulun artımını, isə vergilərin artımını əks etdirir.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən aşağıdakı nəticəyə gəlmək mümkündür;

- dövlət xərclərinin artması ümumi milli məhsul həcmində artımına, dövlət xərclərinin azalması ümumi milli məhsul həcmində azalmasına;

- vergilərin artımı isə ümumi milli məhsul həcmində azalmasına, vergilərin azaldılması isə ümumi milli məhsul həcmində artımına səbəb olur. Eyni zamanda bunu da qeyd etmək lazımdır ki, vergilərin azaldılmasından əldə edilən multiplikativ effekt dövlət xərclərinin artırılmasından əldə edilən multiplikativ effektdən zəifdir. Çünki, vergilərin həcmi azaldıldıqda istehlak qismən artır, lakin dövlət xərclərinin artımının hər vahidi ümumi milli məhsulun həcminə birbaşa təsir göstərir. Buna görə də bu amil fiskal siyasət alətlərinin seçilməsi zamanı və

səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi nöqtəyi nəzərdən həlledici rola malikdir. İndi isə fiskal siyasətin həyata keçirilməsi üsullarına «təklif iqtisadiyyatı» nəzəriyyəsinin tərəfdarlarının baxışları ilə nəzər salmaq.

«Təklif iqtisadiyyatı» nəzəriyyəsinin tərəfdarları vergi dərəcələrinin azaldılmasını məcmu təklifin artmasının bir amili kimi qiymətləndirirlər. Onların fikrincə, vergi yükünün azaldılması əhalinin gəlirlərinin, son nəticədə yığımlarının, eyni zamanda investisiyaların gəlirlilik səviyyəsinin artmasına səbəb olur. Bununla da, vergilərin azaldılması milli istehsalın və gəlirin artımı ilə nəticələnir ki, bu da həmçinin büdcəyə vergi daxilolmalarını həm azaltmır, həm də büdcə kəsirinə səbəb olmur. Lakin vergi dərəcələri aşağı olduqda büdcə vergi daxilolmalarının artım səviyyəsi vergitutmə bazasının genişləndirilməsi hesabına baş verir.

İlk öncə milli iqtisadiyyatda tarazlıq səviyyəsinə istehsalın həcmində, qiymətlərin səviyyəsinin isə olduğu halda nail olmaq mümkündür. Əhalinin gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcəsinin aşağı salınması məcmu təklifin -dən -yə artmasına səbəb olur. Məcmu təklifin elə həmin həcmində bu ÜMM-un

tarazlı həcmnin artmasına və qiymətlərin səviyyəsinin yüksəlməsinə () gətirib çıxarır. Bu halda, sahibkarların gəlirlərindən tutulan vergilərin dərəcələrinin aşağı salınması və məcmu tələbin artırılması məcmu təklifin -dən -yə qədər artımına səbəb olacaqdır. Bu zaman isə milli iqtisadiyyat çərçivəsində istehsalın həcmnin , qiymətlərin səviyyəsinin olduğu yeni tarazlıq nöqtəsi yaranır. Hə məcmu qeyd etmək olar ki, vergilərin tələbə təsiri daha sürətlə baş verir. Uzunmüddətli dövr üçün əldə edilmiş iqtisadi artım vergi daxilolmalarının həcmi artırır. Qısamüddətli dövrdə isə vergilərin azaldılması birmənalı olaraq məcmu tələbin artmasına və büdcəyə vergi daxilolmalarının azalmasına səbəb olur. Belə ki, fiskal siyasətlə məcmu təklif arasındakı səbəb-nəticə əlaqəsi yalnız uzunmüddətli dövrdə səmərə verir.

FƏSİL 3. DÖVLƏTİN DAXİLİ FİSKAL SİYASƏTİNİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.

3.1 Dövlət büdcəsində vergilərin artırılması mexanizmi

Digər ödənişlərin vergilərinin artırılması üçün vergilərdən daha vacibdir. Bunun səbəbi:

1. Vergi məzmununun məzmununu qanunvericiliyin düzgün və düzgün təbii şərtləri yaradır.
2. Vergilər, vergilər və satılmalara tənzimlənməsi konsepsiyası qanunların hazırlanması üçün başlanğıc nöqtəsi olmalıdır.
3. Vergi kateqoriyasını, vergi orqanlarını səlahiyyətlərini açıq şəkildə bəşlənir.

Ən vacibi odur ki, maliyyə öhdəliyini və öhdəliklərin digər növlərini lazımi şəkildə qiymətləndirmək mümkün deyildir.

Respublikamızda vergitutma xarakterini müəyyən etmək sahəsində qanunvericilikdə boşluqlar mövcuddur. Yəni ölkəmizdə "vergi sistemi" haqqında qanun var. Vergi imtiyazı Rusiya vergi sistemi qanunu ilə əks olunur. Bu qanuna görə vergilər və ödənişlər müvafiq büdcə və büdcədənənar fondlarda qanunvericiliyin müddəaları və müddəalarına uyğun olaraq benefisiarlar üçün icbari ödənişlər kimi başa düşülür. Başqa sözlə, vergi qanunu və fiziki şəxslərdən məcburi ödənişlər. Bu vergi tərfi düzgün hesab edilə bilməz. Buna görə, bu tərifdə doğru əlamətlər açıqlanmış və ayrı vergi və qeyri-vergi ödəmələri üçün heç bir tədbir vermir. Məsələn, bu qanunun gəlir vergisi ilə pensiya fondları arasındakı fərqi müəyyən etmək mümkün deyil.

Cinayətin özü də fəvqəladədir. Cəzalar da geniş yayılmışdır. Vergi və cərimələr arasındakı fərq ilk növbədə onların alınması səbəbindən axtarılmalıdır. Vergilər milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsində çəkilir və gələcək cinayətlərin qarşısını almaq üçün cərimələr tətbiq olunur. Vergi kateqoriyasına əlavə olaraq, iqtisadi ədəbiyyatda iş təsvirində istifadə olunur. Vergi və ödənişlər arasında fərqlər var. Vergi ödəyiciləri ödəməli olan sistemli bir ödəniş. Əmək haqqı baxımından, hər hansı bir qanunda göstərilən xidmətlərin göstərilməsi üçün və ya müəyyən hüquqların verilməsi üçün dövlət və yeni orqanların verdiyi yeganə vasitədir. Vəzifələr bu və ya dövlətin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar xərclərin köçürülməsinə yönəldilmişdir. Xidmətlərin ödənilməsindən asılı olmayaraq, xidmətin dəyəri və ya elementi nəzərə alınmır. Bəzi alimlərin fikrincə, haqlar ictimai hüquqi xidmətlərə aiddir.

Vəzifə tez-tez dövlət orqanlarını iş tirək, istifadəsi və ya müəyyən və ya oxşar fəaliyyətdə olmaq hüququ üçün alındığı vəsait kimi

baş a düş ülür. Qi samüddə tli ə mə k haqqı də yə rlə ri onları vergitutmadan fə rqlə ndirə n mühüm amildir.

Vergilə r və vergilə r arasındakı ikinci ə hə miyyə tli fə rq, dövlət orqanları nı n xidmə tlə rində n (bu xidmə tlə r üçün) alınması dır. Ödə niş öhdə liyi, tə ş viqatçı nı n sə rbə st seçilmə si nə ticə sində yaranır. Vergi ödə mə k öhdə liyi istə nilə n vaxt vergitutma kontekstində yaranacaq. Qeyd etmə k lazı mdır ki, bə zi ölkə lə rin vergi sistemlə rinin vergitutma vergi ödə mə lə ri hesab edilmir. Beləcə , Belarus Respublikası nda bütün və zifə lə r büdcə formalaş ması sistemində daxil edilir.

Digər ödə niş lə r (tə bii ehtiyatlar, su hüquqları və meş ə çilik) dövlətə aid olan tə bii ehtiyatları n tə biət və pozulmuş tə bii tarazlı ğ ı bə rpa etmə k mə qsə di daş ı yır. Bu bə yanatlar ödə niş lə rimizin ümumiyyə tlə vergi kateqoriyası na aid olmadı ğ ı nı nə zə rdə tutmur.

İ nkiş af etmiş ölkə lə rdə vergi ödə yicilə rinin digər adları geniş istifadə olunur. (parafiscalites, restrubs). Paraffolkitlə ri vergitutma üsulları və mə cburi tə biət metodları ilə müqayisə oluna bilər. Vergi ödə yicilə ri arasındakı fə rq, büdcə qanunları na uyğun olaraq hər il tə sdiq olunması na baxmayaraq, büdcə daxilolmaları na yönə ldilmə lidir. Fransada burada 100-dən çox parafizik növ vardı r. Rusiyada parabisal institutu nadir hallarda yalnız yerli sə viyyə də istifadə olunur. Hollandiya, sağ ə l restrubia feribot, körpü və gə milə rin istifadə üçün istifadə olunur.

Vergi və və zifə lə ri ayırmaq üçün yuxarı da göstə rdiyimiz şə cyə nə nə dir. Bu anlayış ları ayırmaq çox çə tindir. Ancaq bu anlayış ları n tə rifinin qarış ı q oldu ğ unu unutmamalı yı q. Bu görə də görüş ümüzə görə vergilə rin və rüsumları n kimi tə k istifadə lik, nizamsız xarakter daş ı ya bilər ödə niş lə rin (mə s. Varislik və qrant vergisi) qanunvericiliklə də qi q fə rqlə ndirilmə sinin zə ruri oldu ğ unu

bildirən iqtisadçı alimlərin fikri ilə razılaşmaq lazımdır. Digər ödənişlərdən vergiləri fərqləndirmək xarakterikdir.

xüsusiyyətləri və xüsusiyyətləri böyük əhəmiyyət daşıyır. Bunun üçün mövcudluğun şərtləri və qaydalarını müəyyən edən müəyyən hüquqi əlamətləri açıqlamalıdır. Vergilər vergitutma məsələlərində normativ tənzimləmələrdə əks olunan aşığıdakı xüsusiyyətlərə xarakterikdir:

1) Əhəmiyyətli vergi dəlilləri, verginin, mübtədanın mülkiyyətinin bir hissəsinin dövlət lehinə yadlaşma ehtamətəsidir. Başqa sözlə, vergi ödəniləndə, gəlirin bir hissəsi sahibdən dövlət əmlakına keçirilir. Bununla əlaqədar bir problem var: dövlət qurumları vergilər ödəməlidirlərmi? Bir tərəfdən dövlətə aid müəssisələr üçün vergilərin azad yoxdur və digər tərəfdən dövlət mülkiyyətindəki müəssisələr, mülkiyyəti dəyişdirmədən vergi ödəyirlər. Sovet maliyyə elmində, ictimai qurum və təşkilatları vergi olaraq qəbul edilmədiyi, çünki bu cür ödənişlər zamanı mülkiyyət forması dəyişməz və gəlir iqtisadiyyatının dövlət sahəsi içində bölünməsi reallaşar. Bu perspektiv bazar iqtisadiyyatı kontekstində müəyyənəşdirilməli, dövlət müəssisələri sahibkarlıqla bərabər sahibkarlıq fəaliyyət göstərir. Gördüyünüz kimi, mülkiyyət dəyişikliyi bu və ya digər ödəniş üçün vahid vergi standartı ola bilməz. Dövlət müəssisələrində vergi qoyarkən mülkiyyətin dəyişdirilməməsi faktı dövlət müəssisəsinin xüsusiyyətlərində nəzərdə tutulmuşdur. Bu səbəbdən bu bir istisna.

(2) Vergidən başqa bir vacib element - tərif və təbii qanuni olması, yəni verginin verilməsi və bölüşdürülməsi.

3) Vergi məcburi ödəniş, müəyyən hallarda vergi ödəyiciləri vergilər ödəməlidirlər. Konstitusiyaya vergi ödəyiciləri üçün vacibdir. Vergi ödəyiciləri dövlət tərəfindən vergi ödəyiciləri, hüquq-mühafizə

orqanları və məhkəmə orqanları kimi təmin edilir. Vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasını təmin etmək üçün maliyyə sanksiyaları və cəza sistemləri mövcuddur. Onun sözlərinə görə, "vergi öhdəliyi vergi sistemində qeyri-icbari ödənişlərin daxil edilməsinə gətirib çıxaran xaracaq qəddər güclüdür"

4) Vergilər büdcəyə pul şəklində gəlir. Mövcud qanunvericilik eyni verginin ödənilməsinə öngörmüyor. Rusiya hökumətinin 481 sayılı «Müəssisə və təşkilatların vergi borclarını ödənilməsinin tənzimlənməsi» deyilən qərarında federal büdcənin gedər qisminin təbiiq olunması üçün lazımlı şərtləri yaratmaq məqsədiylə 1996-cı ilin May birində vergilərin və digər ödənişlərin ödənilməsinin bütün və təndəş pul formaları qəbul edilir. Vergi borclarını müəssisə və təşkilatların əmlaklarına yönəldilməsi də istisna təşkil etmir, elə ki bu vəziyyətdə də (əmlakın satışı ndan sonra) vergilər büdcəyə pul formasında girər. Bəzi ölkələrdə hələ də təbii vergilər var. Məsələn, Laos və Vyetnamda kənd təsərrüfatı vergisi eyni şəkildə ödənilə bilər.

5) Vergilərin əsas göstəricilərində biri bölünməzlikdir. Onlar bir tərəfli, ekvivalent olmayan xarakterlərdir. Ümumi olaraq əxlaqsızlıq, vergi olaraq ödənilən pulun qarşılıqlı təminatsız dövlət büdcəsinə girdiyi mənasını verər. Vergilərin ödənilməsi öhdələrinə tərəfli xarakter daşıyır, vergi münasibətlərində bağlılıq aparən yalnız bir tərəf tədiyyəçi mövcuddur. Vergini alarkən dövlət vergi ödəyicisinin qarşısında hər hansı bir qarşılıqlı öhdəliyi yoxdur. Eyni zamanda, vergi ödəyicisi vergi ödəmək üçün hər hansı bir haqq almaz. Ancaq biz narahatçıq. Bu, vergi ödəyicisinin birbaşa dövlət büdcəsində fon almadığı mənasını verməz, dövlət büdcəsində bir şey götürməz. Yəni pulsuz təhsil, səhiyyə xidmətləri, hüquq-mühafizə xidmətləri və s. Onu istifadə etmək hüququ vardı. Ancaq

vergilər bərabər deyil. Hədiyyə çilərin, ödədikləri vergi miqdarı yla mütənasib olaraq ictimai hüquqlardan faydalana. Vergi cezasızlığı eyni zamanda pul qaytarılması da edər: Vergi ancaq qanunvericiliyin imtiyazlar təmin etməsi ya da büdcəyə köçürülməsi halında qaytarıla bilər.

Sovetliyin maliyyələşdirilməsi vergilərə kompensasiya kimi baxdı. Marksa görə bu mövqə, sosialist cəmiyyətlərin, istehsalçıları nəvə fərdi vergi ödəyicilərinin cəmiyyət faydasına birbaşa ya da bilvasitə olaraq istifadə edildiyi gerçəyinə söykənirdi. Sovet və kili Chippi'ye görə, vergi formasında toplanan fondlar, milli iqtisadiyyatın və sosial-mədəni sahənin inkişafına dair xərclər formasında cəmiyyətə geri döndü.

6) Vergilər büdcə və ya büdcədən kənar fondlara daxil edilir. Bəzi hallarda vergilər, büdcə və ya büdcə xarici fondlar deyil, büdcə fondlarını sahibi və paylayıcıları olan müəyyən bir ictimai mövqeyinin hesablarına köçürülür. Bunun bir nümunəsi, vəsaitlərin yolşərtlərinə məsul olanlara pul transferi edərək fondlara köçürülməsidir.

7) Vergilər mücərrəddir, heç bir məqsədnə zərər tutulmur. Yəni müəyyən dövlət xərclərini maliyyələşdirmək üçün vergilər vergiyə cəlb edilmir. Başqa bir deyişlə, dövlət xərclərinin icrası ayrı vergi ödənişlərinin daxil edilməsiylə şərt koşulmamalıdır. Bu prinsip, verginin ikinci elementi - vergi münasibətlərinin iştirakçıları - donorlar.

Vergilər obyektləri maddi dünyanın təzahürlərini özündə əks etdirir (mənzil, ərazi, iqtisadi faydalar, əmtəə pulu) və vergitutma obyektlərini təyin edər və şərt qaçar. Öz içində, vergitutma mövzusu qanuni nəticələr doğurmaz, ancaq qurumun müəyyən bir qanuni şərtiylə əlaqədar olan vergi öhdəliklərinin yaradılması nəticəsidir. Vergiyə cəlb edilən bir obyekt, vergi ödəyicilərinin vergi borcunun doğulduğu bir dizi hüquqi hadisədir. Büdcəyə ödənilməli vergi

məbləği vergidən düşülebilir. Hüquqi vergi dövrü də müəyyənləşdirilir. Əslində vergi büdcəsinə daxil edilməsi lazım olan bir müddət oldu.

Verqilər, bu anlayışı təşkilati-iqtisadi kateqoriyalar və yenidən dağılımın yol göstərici bir prinsipi olaraq şərh vergi nəzəriyyəsi sahəsidir. Bu prosesin əhatə etdiyi bütün əlaqələrin sistemi üç alt sistemə ayrılabilir.

- 1) vergi planlaması ,
- 2) vergi tənzimlənməsi
- 3) vergi nəzarəti

3.2 Fiskal siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

19-cu əsrin sonu və 20-ci əsrin əvvəllərində büdcə sisteminin Azərbaycan büdcəsi sistemləri arasında gəlir paylaşması yatay şəkildə həyata keçirilmişdir. Bu, hər bir dövlətin və ya yerli büdcənin gəlirləri və əmək haqqı ilə eyni deməkdir. Bu səbəbdən yerli büdcələrə maddi dəstək vermək çətin idi, çünki bu büdcələrin hər biri ayrıca işləmişdir və yardım üçün qanuni əsas yoxdur. Bu baxımdan, yerli büdcələrin modeli belədir:

$$G = G_1 + G_2 + G_3 + G_4 + G_5 + G_6 + G_7 + G_8 + G_9 + G_{10} + G_{11} + G_{12} + G_{13} + G_{14} + G_{15} + G_{16} + G_{17} + G_{18} + G_{19} + G_{20} + G_{21} + G_{22} + G_{23} + G_{24} + G_{25} + G_{26} + G_{27} + G_{28} + G_{29} + G_{30} + G_{31} + G_{32} + G_{33} + G_{34} + G_{35} + G_{36} + G_{37} + G_{38} + G_{39} + G_{40} + G_{41} + G_{42} + G_{43} + G_{44} + G_{45} + G_{46} + G_{47} + G_{48} + G_{49} + G_{50} + G_{51} + G_{52} + G_{53} + G_{54} + G_{55} + G_{56} + G_{57} + G_{58} + G_{59} + G_{60} + G_{61} + G_{62} + G_{63} + G_{64} + G_{65} + G_{66} + G_{67} + G_{68} + G_{69} + G_{70} + G_{71} + G_{72} + G_{73} + G_{74} + G_{75} + G_{76} + G_{77} + G_{78} + G_{79} + G_{80} + G_{81} + G_{82} + G_{83} + G_{84} + G_{85} + G_{86} + G_{87} + G_{88} + G_{89} + G_{90} + G_{91} + G_{92} + G_{93} + G_{94} + G_{95} + G_{96} + G_{97} + G_{98} + G_{99} + G_{100}$$

G gəlirlərin miqdarı ;

G_x xüsusi gəlirlərin miqdarı .

Dövlət büdcəsi, həcm gəlirlərinin məbləğini müəyyənləşdirdi. Bundan əlavə, yerli büdcələrin gəlirləri ilə birgə təşkil edilən gəlirlər vardır. Yerli büdcələrin artması ilə əhalinin həyati ehtiyacları təhsil, səhiyyə, yaşayış, ev və qida sənayesi və s. Daxildir. Sahələr maliyyələşdirildi. Bu, yerli büdcələrin yaradılması prinsipini dəyişdirdi.

Yerli büdcələrin həcmi iqtisadiyyata ayrılacaq xərclərin miqdarına görə müəyyən edilmişdir. Bu xərcləri ödəmək üçün üst büdcədən tələb olunan tənzimləyici büdcə ayrılmışdır. Beləliklə, yerli büdcələr aşağıdakı modeldə yaradılmağa başlamışdır.

$$X = G_x + G_t$$

burada,

X - xərc həcmi;

G_x - xüsusi gəlir həcmi;

G_t - tənzimləyici gəlirlərin həcmi.

Bu modelin üstünlüyü,

Bütün büdcələrin resursları birləşir;

Bölgələr Bölgə sındə maddi yardım mexanizmi yaradılmışdır;

- Hökumətin iqtisadi və sosial inkişafını tənzimləmək üçün real vasitələrə ləhdə edilmişdir.

Bununla belə, büdcələr arasında birləşmə bir sıra çatışmazlıqlara malik idi:

Yerli Yerli büdcələrin xüsusi gəlir səviyyəsinin aşağı düşməsi;

□ belə bir sistem ayrı-ayrı bölgələrə dövlət büdcə sındə daha çox maliyyə vəsaitini cəlb etməyə təşviq edir;

Maliyyə siyasətinin rolu nəticədə maliyyə münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsidir. Başqa sözlə, maliyyə sisteminin effektivliyini və hüquqi iqtisadi məzmununa aid olmağın nəzarət etmək mümkündür. Ölkənin maliyyə-iqtisadi əlaqələri vasitəsilə maliyyə siyasətinin rolu və ölkənin iqtisadi inkişaf gücünə və dərəcəsinə təsir etmək mümkündür. Bu təsiretmə maliyyə

kredit mexanizmi yolu ilə iki yolla təmin olunur: maliyyə dəstəyi (dövlət büdcəsi) və fiskal tənzimləmə (vergi sistemi). Buradan, ölkədəki heç bir sistemin bir maliyyə sistemi kimi əhəmiyyətli olmadığını bilərik. İqtisadiyyatda heç kim dəyişməzsə və heç bir şey dəyişməzsə, bu, dövlətin maliyyə sistemində çox ağırlıdır. Yəni, iqtisadiyyatın bütün yenidən qurulmasının uğur və ya uğursuzluğunu təmin edir və müstəqil dövlətin siyasi imicinin qaldırılması və ya inqilabını nəzərdə tutur. Hər hansı hökumətin maliyyə sistemi bir neçə əlaqəli dairələri (qurumları) və orqanları birləşdirir. Maliyyə sistemindəki müxtəlif qurumların mövcudluğu bir maliyyə cəmiyyətinin müxtəlif ehtiyaclarına xidmət edir və onun təsiri altında bütün ölkə iqtisadiyyatını və bütövlükdə sosial sahəni əhatə edir.

Maliyyə siyasəti iqtisadi siyasətə uyğun olmalıdır və strateji tendensiyalara əsaslanmalıdır. Buna görə maliyyə əlaqələrinin istifadəsi üçün taktik və strateji vəzifələr müəyyənləşdirilir. Strateji meyllər maliyyə resurslarından istifadə üzrə orta və uzunmüddətli gözləntiləri göstərir.

Maliyyə siyasətinin məqsədi ölkənin davamlı sosial-iqtisadi inkişafına əsaslanan maliyyə resurslarının balanslaşdırılmış şəkildə inkişaf etməsini təmin etməkdir. Eyni zamanda, ikinci məqsədi ölkənin hakimiyyət orqanlarının funksiyalarını və funksiyalarını idarəetmə səviyyəsində yerinə yetirmək üçün maliyyə əsaslarını müəyyən etməkdir. Maliyyə siyasətçilərinin fikrinə görə, aşağıdakılar daxil edilməlidir:

Bütün maliyyə sistemlərində maliyyə resurslarının balansını təmin etmək; maliyyə resurslarının səmərəli bölüşdürülməsi və istifadəsi;

Təşkilat və iqtisadi və sosial prosesləri maliyyə metodları ilə təmin etmək, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasını təmin etmək; Effektiv resursların idarə edilməsi sistemi yaradın.

Fiskal siyasətin həyata keçirilməsi üç mərhələdən ibarətdir: əsas məqsədləri müəyyənləşdirmək və müəyyən etmək, perspektivləri təşviq etmək

və vəzifələri bağlamaq. Bu vəzifələr cəmiyyətin müəyyən bir dövrü üçün müəyyən məqsədlərə çatmaq üçün həll olunmalıdır; Maliyyə resurslarının istifadəsinin əsas sahələrini müəyyənləşdirin və bu məqsədlərə mümkün qədər tez bir zamanda nail olmağa kömək edəcək əlaqələrin təşkili vasitəsilə xüsusi formaları inkişaf etdirin. Ən yaxın və perspektivli vəzifələr yaxşı həll olunur;

Yaradılan vəzifələrlə məşğul ola bilən kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi, onların fəaliyyətinin tənzimlənməsi və nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olmaq üçün xüsusi praktik fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi.

Fiskal siyasətin əsas aspektləri kimi, dövlətin iqtisadi siyasətinin vacib tərkib hissələri hesab olunur: ölkənin faktiki iqtisadi və maliyyə imkanlarını, konkret tarixi şəraitləri və beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq; Tamamilə müstəqil və əla maliyyə rəhbərliyi; Qiymət, kredit və pul siyasətinin qarşılıqlı təsirinin qiymətləndirilməsi; dövlətin maraqları və müxtəlif sosial qrupların və cəmiyyətin istehsalçılarının maraqları arasında üzvi əlaqəni təmin etmək; Maliyyə siyasətinin iqtisadiyyatın innovasiya yönümlü inkişaf tendensiyaları ilə əlaqələndirilməsi; maliyyə, kredit və pul bazarları, habelə birja fəaliyyətinin tənzimlənməsi və s.

Fiskal siyasətinin effektivliyinin xüsusi göstəriciləri kimi aşağıdakılardan istifadə oluna bilər:

- ölkə əhalisinin hər nəfərinə görə əsas kapitala investisiya həcminin artımı (investisiya siyasətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün);
- ölkə əhalisinin hər nəfərinə görə vergi daxilolmaları həcmində artım (vergi siyasətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün);
- ölkə əhalisinin hər nəfərinə görə büdcə təminatlılığının artımı (büdcə siyasətinin effektivliyini qiymətləndirmək üçün).

Hesab edirik ki, maliyyə siyasətinin formalaşması üçün yuxarıda göstərilən elmi və nəzəri müddəalar və metodik prinsiplər maliyyə resurslarının idarəedilməsinin effektivliyini artırmağa kömək edəcəkdir. İqtisadiyyatın iqtisadiyyatla eyni vaxtda tənzimlənməsi eyni zamanda iqtisadiyyatın idarə olunması və bazar münasibətləri ilə uyğun gəlir. Vergi mexanizminin rolu və əhəmiyyəti, iqtisadiyyatın inkişafı və inkişafında doğru vergi siyasəti vacibdir. Vergi siyasəti vergi ödəyicilərini tullantıların əkinçiliyindən çəkinməyə və yüksək iqtisadi nəticələrə və məhsuldarlığa nail olmağa təşviq edir, çünki zəruri resursların dövlət büdcəsinə səfərbər olunmasını təmin edir. Bizim fikrimizcə, vergi siyasətinin səmərəliliyinin artırılması üçün maliyyə resurslarının bölüşdürülməsi praktikasında dəyişikliklərin edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Ölkə ərazisində, xüsusilə də ərazilərdə maliyyə xidmətlərinin inkişafı üçün vahid dövlət siyasətinin əsas prioritetləri ölkənin valyuta ehtiyatlarının artırılması, pul siyasətinin təkmilləşdirilməsi, pul siyasətinin mexanizmləri və mexanizmləri, bankların regional filial şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, nağdsız ödəniş alətlərinin (POS-terminallar, bankomatlar, məlumat-köşklər) strukturlaşdırılmasının sürətləndirilməsi üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin tətbiq edilməsi, sığorta və icarə xidmətlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi, tətbiq olunması. Konkret olaraq dünyada yaşanan qlobal maliyyə böhranın Azərbaycanın maliyyə sisteminə təsirini zəiflətmək üçün aşağıdakı tədbirlərin alınması uyğun tapırıq: büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadə və dövlət maliyyə intizamının gücləndirilməsi, dövlət investisiya proqramının prioritetlərinə dəyişdirilməsi, dövlət büdcəsindən infrastruktur layihələrinə ayrılan xərclərin azaldılması, böhrana qarşı nəzərdə tutulan tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən fon ayrılması, kiçik və orta müəssisələrin inkişafı üçün reallaşdırılan proqramlarda kredit faizlərinin aşağı salınması və kredit müddətinin uzadılması, yurd xaricində tutulan valyuta ehtiyatlarının bir qisminin Azərbaycanın Kommersiya banklarında yerləşdirilməsi, banklararası və xalqa xitab olaraq edilən güzəştli kreditlərin təşviq, Mərkəz Bankı

profilini zənnə siyasətinə yenidən baxılması, əhalinin banklara olan inamını artırmaq məqsədiylə lazımlı tədbirlərin tətbiq olunması, əmanətlərin Sığortalı hissəsinin daha da artırılması, dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ipoteka kreditləşməsi şərtlərinin sadələşdirilməsi, dövlət büdcəsi gəlirlərinin optimal qaynaqlarını müəyyənləşdirmək üçün vergi potensialının artırılması istiqamətlərinin tapılması.

Beynəlxalq maliyyə tənzimləyicilərinin Azərbaycanın maliyyə sistemində təsirini azaltmaq üçün işlərin görülməsi ölkədə davamlı iqtisadi inkişafa gətirib çıxara bilər. Qeyri-neft sektorunun inkişafına diqqət ayırmaq, bu sahələrdə bütün sahələrin maliyyələşdirilməsinin təkmilləşdirilməsi, büdcə gəlirlərinin büdcə gəlirlərinin real gəlirlər vasitəsilə tədricən azaldılması, ölkənin müdafiə imkanlarının sabitliyini və təhlükəsizliyini artırmaq üçün maliyyə vəsaitinin yaxşılaşdırılması, maliyyə prinsiplərinin tətbiqi və inkişafı dövlətin əsas aktivləri arasındadır.

Dövlət idarəetmə sistemində struktur islahatlarının davam etdirilməsi, idarəetmənin daha da yaxşılaşdırılması, dövlət qulluqçularının sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, inzibati xərclərin azaldılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi və dövlət satınalmaları nəzarətinin təmin edilməsi üçün tənzimləyici çərçivənin inkişafı, strukturunun davamlı inkişafı, daxili maliyyələşmənin daha da cəlb edilməsi, infrastruktur obyektlərinin qurulması və reabilitasiyası və vəsaitlərin səmərəli istifadəsi üçün effektiv tədbirlər görmək.

Maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün ən vacib sahələrdən biri dövlət borc idarəçiliyi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, dövlət zəmanətini alan müəssisələrin maliyyə fəaliyyətinə mühüm nəzarətin yaradılması və bu müəssisələrin hesabına kredit xidmətinin xərclərinin həyata keçirilməsidir. Eyni zamanda, dövlət resurslarından səmərəli istifadəni təmin edəcək, büdcə xərclərinin strukturunu yaxşılaşdırmaq və şəffaflığın artırılmasına imkan verəcək hüquqi bazanın yaradılmasına və inkişafına davam etməlidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİF

Qlobal maliyyə böhranı, milli iqtisadi maliyyə siyasətinin formalaşdırılması prinsipləri, meyarları, mexanizmlərini və imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdirmişdir. Bu, müxtəlif iqtisadi məktəblərin əsas prinsipləri baxımından fiskal siyasət prinsiplərinin xüsusiyyətlərinin aşkarlanması və qiymətləndirilməsini təmin etmişdir. Analiz, Azərbaycanada neft strategiyasının həyata keçirilməsinin ölkənin maliyyə imkanlarını əhəmiyyətli ölçüdə artırdığını və bu vəziyyətin qısa müddətdə zaman içində artıma yol açaraq xərclərə artıma gətirib çıxardığını göstərdi. Bu kimi hallarda, büdcə gəlirlərinin və xərclələrinin optimallaşdırılması, mövcud və gələcək nəsilərin maraqları və mənafeəri, ölkənin gələcək inkişafı üçün zəruri infrastrukturun yaradılması və sosial inkişafın böyüməsi ilə nəticələnmişdir. Bu xüsusiyyətlər əsas prosesin bütün mərhələlərində bu və digər prosesləri qiymətləndirərkən nəzərə alınmalıdır.

Maliyyə siyasəti, maddə, təbii zərurəti ilk olaraq yaxşı təşkil edilmiş bir bazar iqtisadiyyatının yaratdığı olan John Meynard Keynes tərəfindən təklif edildi. Yan Timbergen yazırdı ki, dövlət tənzimləmə xərclələrinin imkanlarına cavab verməlidir. Yəni, maliyyə siyasətinin gəlir və gəlir komponentlərinin nisbətinin iyimserliyi gözləmənin lazımlılığı haqlıdır. Araşdırma, maliyyə siyasətinin fəaliyyətinin təmin edilməsinin, sosial-iqtisadi inkişafın uyğunlaşmasını, ölkənin mövcud və gələcək nəsilərin gözləmələrinin və maraqlarının dinamik və davamlı inkişafı ilə

uyğun hala gətirilməsi üçün əhəmiyyətli bir şərt olduğunu göstərmişdir.

Maliyyə siyasəti, xüsusilə vergi siyasəti vasitəsilə sosial-iqtisadi proseslər üzərində tənzimləyici bir təsirə sahib ola bilər. Əlbəttə, maliyyə siyasətinin tamamilə ölkənin iqtisadiyyat siyasətinin və məqsədinin təbiətinə bağlı olduğunu göstərə bilər. Təhlil onu da göstərdi ki, dövlətin maliyyə siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin xarakterinə ölkədə tətbiq olunan tənzimləmə modeli və sistemi, eyni zamanda ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya dərəcəsi də əhəmiyyətli təsiri vardır. Çünki, dünya təcrübəsi göstərir ki, liberal, sosial-demokrat və ictimai yönümlü bazar-iqtisadiyyatına söykənən ölkələrdə dövlətin maliyyə siyasətinin formalaşması və reallaşması fərali xüsusiyyətlərə sahib ola bilər.

Ölkədəki ictimai və xüsusi sektorların xüsusi çəkisi və bazar münasibətlərinin rəqabət gücünə əhəmiyyəti, dövlətin maliyyə siyasətinin təbiəti gərəyi göz ardı edilməməlidir. Təhlil onu da göstərdi ki, Azərbaycanca maliyyə siyasətinin formalaşması xarakterinə Erməni hücumu nəticəsində torpaqların mızın işğalı, bir milyondan çox halimizin qaçqın və köçkün vəziyyətinə düşməsi, ölkəmizin müharibə vəziyyətində olması Azərbaycanca maliyyə siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin xarakterin çox güclü bir təsiri vardır. Bütün bunları nəzərə alaraq ölkəmizdə maliyyə qaynaqlarının təsirli istifadəsini təmin edə bilərsiniz. Ölkənin qarşı-qarşıya olduğu strateji hədəflər və hədəflər, gələcəkdə maliyyə siyasətinin ola biləcək təbiəti üzərində təyin edici bir təsirə malikdir. Bu baxımdan "Azərbaycan -2020: gələcəyə baxış" inkişaf konsepsiyası irəli sürülən müddəalar, çətinliklər və vəzifələrin

effektiv həlli maliyyə siyasətinin bu məqsədlərin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənməsi zərurəti əsaslandırılıb.

Çağdaş ədəbiyyat və praktikaya əsaslanaraq, ustalar, ümumi olaraq dövlətin maliyyə siyasətinin həyata üç ana mərhələyə ayrılma dair tezisini səbəbini verir:

1. Hər ölkənin iqtisadi və ictimai inkişafına istiqamətli strateji hədəflər

qiymətləndirilməli və reallaşdırılmağa gərəkləndirilməlidir.

2. Bilindiyi kimi, sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsinin çox əhəmiyyətli şərti uyğun personal və bir bütün olaraq lazımlı insan potensialının olmasıdır. Bu baxımdan, maliyyə siyasətində hər hansı bir istiqamətin reallığına təyin edərək, əlaqədar adamın potensialı nəzərə alınmalıdır.

3. Maliyyə siyasətinin təsirli bir şəkildə tətbiq olunması üçün əhəmiyyətli şərt, tətbiqin forması, mexanizmi və quruluşudur.

Beləcə, tədqiqatdan belə nəticəyə gəlinir ki, hər bir mərhələdə maliyyə siyasətinin xarakterinə ölkənin maliyyə imkanları, seçdiyi tənzimləmə modeli, konkret tarixi, siyasi-iqtisadi şərtlər, bazar münasibətlərinin yetkinlik dərəcəsi, maliyyə, pul-kredit mexanizminin effektivdir əhəmiyyətli təsiri vardır. Təcrübədə, hər hansı bir ölkədə maliyyə siyasətinin meydana gəlməsinin və tətbiq olunmasının səmərəliliyini qiymətləndirmək üçün müxtəlif göstəricilər istifadə edilməkdədir.

Ümumi olaraq, bu göstəricilər aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- Birincisi, hər ölkənin vətəndaşları ümumi daxili məhsul

həcmi;

Əhalinin adambaş ı na düş ə n gəlirləri;

- ölkədə adambaş ı na düş ə n büdcə məbləği;

- adambaş ı na vergi;

- adambaş ı na düş ə n ümumi investisiya;

- sosial xərclər üçün investisiyaları n həcmi;

- real sektorda investisiyaları n həcmi;

Hərbi xərcləri və s.

Əlbəttə, maliyyə siyasətinin təsirli bir şəkildə tətbiq olunması bütün bu proseslərin fəal bir şəkildə tətbiq olunması üçün təsirli hüquqi və tənzimləyici çərçivə tələb etməkdədir. Analiz göstərir ki, Azərbaycanca maliyyə siyasətinin formalaşması və reallaşması xarakterinə müstəqillik illərində sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi anlayışı bölgələrin inkişafı ilə əlaqədar üç proqramın yantında yoxsulluğun azaldılması və artan inkişafın təmin edilməsi ilə əlaqədar proqramların qəbulunun güclü təsiri gözdə nə qaçırılmamalıdır. Analiz, büdcə xərclərinin strukturunda bölgələrə təsis edilən fonlardakı kəskin artıma baxmayaraq, bölgələrdə nə gələcək müvəqqəti vergilərin Azərbaycan dövlət büdcəsində % 5-7 nisbətində olduğunu göstərməkdədir. Dövlət neft fondu, sübvansiyonları və güzəştli kreditlər, Milli Kiçik və Orta Ölçülü Müəssisələr Fondu vasitəsilə aktarılmalı, Azərbaycanca maliyyə siyasətinin belirleyicilərindən biri olaraq görülməlidir.

Bu baxımdan dövlət büdcəsi, ölkənin sosial-iqtisadi və infrastruktur hədəfləri üzərində prezidentin fondu adı altında kifayət qədər pul xərcləyir. Azərbaycanca maliyyə siyasətinin əsas xüsusiyyətlərindən biri, qeyri-neft sektorunun dövlət büdcəsində nə qalxması və Neft Fondundan təmin edilən fondlara olan marağa diqqət etməlidir. İşlər,

hər ölkənin global maliyyə böhranının sürdürülebilirliyinə böyük ölçüdə bu mərhələdə həyata keçirilən maliyyə siyasətinin təbiətinə bağlı olduğunu göstərir. Bu baxımdan baxıldıqda Azərbaycanca müstəqillik illərində tətbiq olunan Unüytmə proqramları, müqaviləli müqavilələr, dövlət əmrələri və Azərbaycanca tətbiq olunan maliyyə siyasətinin müsbət xüsusiyyətləri.

Mənim fikrimcə, bu islahatların uğurlu bir şəkildə sona çatması Azərbaycanca təsirli bir maliyyə siyasətinin ortaya çıxmasına və inkişafına yol açacaq və gələcəkdə Azərbaycanın böyüməsi və dinamik inkişafına gətirib çıxaracaq.

ƏDƏBİYYAT

1. T.Hüseynov, “Azərbaycanda iqtisadi inkişaf modeli”, Bakı, 2015
2. Azərbaycanca milli iqtisadi inkişaf modeli. Beynəlxalq iclasın materialları
3. Ə.Əhmədov, H.Allahverdiyev, K..Qafarov, “Milli iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi”, Bakı, 2014
4. M.A.Əhmədov, A.Hüseyn “Dövlətin iqtisadi siyasəti”, Bakı, 2011
5. M.A.Əhmədov, A.Hüseyn “İqtisadiyyatın tənzimlənməsinin əsasları kitabı”, Bakı, 2011
6. M.A.Əhmədov, “Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması kitabı”, Bakı 2005
7. Ə.Əhmədov “Makroiqtisadi təhlilin əsasları” kitabı, Bakı, 2014
8. Bədəlov Ş.Ş. Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. Bütçə sistemi.Kitab, Bakı, 2003, 418 s.

